

Geografický kontext jako faktor ovlivňující lidské prožívání, chování a jednání – příspěvek sociální geografie ostatním společenským vědám

RNDr. Tomáš Kostecký, CSc.

Habilitační práce

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy

Praha, březen 2020

Obsah

1. Teoretický úvod	3
1.1. Vymezení cíle práce	5
1.2. Definice / upřesnění některých pojmů	9
1.3. Jak studují prožívání/chování/jednání a jejich kontext různé společenské vědy	12
1.4. Mechanismy, kterými prostorový/geografický kontext působí	20
1.4.1. Vliv působení fyzickogeografického prostředí	20
1.4.2. Vliv působení sociálněgeografického prostředí	23
1.4.3. Shrnutí	31
2. Vybrané publikace habilitanta - shrnutí základních výsledků a jejich diskuse	32
2.1 Geografický kontext jako faktor ovlivňující politické chování – shrnutí výsledků vybraných publikací	33
2.2 Geografický kontext jako faktor ovlivňující sociální a socioekonomické nerovnosti – shrnutí výsledků vybraných publikací	40
2.3 Geografický kontext jako faktor ovlivňující formování sociálněvědní teorie – shrnutí výsledků vybraných publikací	46
3. Závěr	49
4. Seznam vybraných publikací	52
4.1. Geografický kontext jako faktor ovlivňující politické chování	52
4.2 Geografický kontext jako faktor ovlivňující sociální a socioekonomické nerovnosti	52
4.3 Geografický kontext jako faktor ovlivňující formování sociálněvědní teorie	53
Literatura	54
Soubor publikací	63

1. Teoretický úvod

Existuje široký vědecký konsensus na tom, že člověk je tvor společenský. Skutečnost, že lidé nejsou izolovanými jedinci a že jejich myšlení i jednání je naopak významně ovlivňováno jejich interakcemi s ostatními lidmi, patří k jednomu ze základních východisek nejen všech sociálních a humanitních věd, ale také řady ostatních vědních disciplín, které se zabývají člověkem, například věd medicínských, biologických nebo ekologických.

Vnější vlivy, nebo chceme-li, „kontext“, ve kterém jednotliví lidé žijí svoje životy, ovšem nejsou tvořeny jen interakcemi s jinými lidmi. Tyto interakce jsou jenom jednou specifickou formou, jakými působí okolní prostředí na život jednotlivce. Geografie je vědou, která se o působení prostorově definovaného kontextu na život jednotlivců i celých komunit zajímala ještě předtím, než se etablovala jako samostatná moderní vědecká disciplína. Petr Daněk (2013) uvádí, že moderní geografie navazovala ve svých počátcích na dlouhou tradici, která ve své předmoderní fázi kladla tři základní otázky:

- „Jak se ve světě orientovat?
- Jaký je vztah mezi přírodním světem a společností?
- Jak vysvětlit existenci rozdílů mezi místy“ (ibid, s. 21)

První z uvedených otázek byla historicky nejstarší, protože pocházela ještě z doby, kdy lidé neměli dostatek informací o geografickém prostředí, ve kterém jejich komunity žily. Pro každého jedince i komunitu byl tehdy známý svět často jen velmi omezeným výsekem planety Země. Jedním z hlavních úkolů geografie bylo proto hledat způsoby, jak pomoci lidem se v neznámém prostředí pohybovat, jak rozšiřovat hranice tehdy známého světa, jak zachycovat nově poznané části Země a jak zprostředkovávat tuto nově získanou znalost dalším lidem. Tato tradice, nazvaná Livingstonem (1992) jako tradice navigační (viz Daněk 2007, s. 21), byla inherentně spojena s mapováním, využívala znalosti jiných věd (např. astronomie, nebo geometrie), postupně přidávala vlastní specifické poznatky a po dlouhou dobu v historii disciplíny dominovala. Spolu s tím, jak na mapě světa ubývalo bílých míst a jak se zlepšovaly navigační i mapovací techniky, se ovšem přesunoval zájem předmoderní geografie k hledání odpovědí na další dvě z výše uvedených otázek.

Druhá otázka se primárně soustředila na analýzu vzájemné podmíněnosti fungování společenských jevů variabilitou znaků přírodního světa, který byl zprvu chápán jako na

člověku nezávislé prostředí, které tvořilo jeho aktivitám vnější rámec, poskytovalo k němu příležitosti a zároveň představovalo pro jeho aktivity bariéry a omezení. Hledání odpovědi na tento typ otázky už z geografie učinilo vědu v pravém slova smyslu, tedy vědu, která měla ambice formulovat hypotézy a teorie a na základě analýz empirických pozorování je podrobovat testu falzifikace (Popper 2002). Třetí otázka vyvstala v okamžiku, kdy si badatelé mající k dispozici stále rostoucí objem informací o fyzickogeografických i sociálněgeografických charakteristikách různých kontinentů, zemí, regionů a měst začali více všimnout rozdílů mezi zkoumanými teritorii a snažili se příčiny těchto rozdílů vysvětlit.

Hledání odpovědi na druhou a třetí z uvedených otázek pak mělo v historii disciplíny řadu různých forem. Někteří z badatelů zdůrazňovali unikátnost každého regionu a jeho komplexnost. Při analýze se klonili spíše k idiografickým přístupům a zdůrazňovali nezbytnost detailního studia specifických kombinací charakteristik v konkrétním regionu pro pochopení jeho fungování (např. Harsthorne 1939). Tím se metodologicky blížili ke způsobům poznání praktikovaným v například v historii (ale obecně i v dalších humanitních vědách), které zpravidla přináší „nejlepší možné vysvětlení“ pro konkrétní historickou událost, ale poskytuje jen omezenou možnost zobecnění získaných znalostí a jejich použití pro vysvětlení jiných historických událostí. Analogicky, idiograficky orientovaná geografie je silná v pochopení a vysvětlení komplexních souvislostí jevů různých typů pozorovatelných v konkrétním regionu, ale má omezenou schopnost použít získané znalosti pro vysvětlení podobných jevů v jiných regionech.

Jiní badatelé naopak zdůrazňovali nutnost použití nomotetických přístupů, potřebu soustředit se na hledání obecných pravidelností, matematicky a statisticky formalizovatelných souvislostí mezi pozorovatelnými jevy a zobecňování pozorovaného do podoby vědeckých zákonů (např. Schaefer 1953). Tím se naopak metodologicky blížili ke způsobům poznání dominujícím například v biologických vědách (ale obecně i v dalších přírodních vědách), které zpravidla přináší zobecněné poznání souvislostí, pochopení mechanismů univerzálně platných pro všechny jedince stejného druhu nebo dokonce pro celé skupiny organismů (např. zákony dědičnosti nebo mechanismy přirozeného výběru), s omezenou možností jen za pomoci těchto obecných zákonů popsat a vysvětlit život konkrétního jedince nebo konkrétního společenstva. Analogicky, nomoteticky orientovaná geografie je úspěšná v hledání obecných pravidelností geografického uspořádání a lokalizace jevů, ale nemůže jen na základě poznání obecných geografických zákonitostí s dostatečnou komplexností popsat a vysvětlit fungování konkrétního regionu.

1.1. Vymezení cíle práce

Tato habilitační práce byla inspirována badateli, kteří se snažili hledat odpovědi na druhou a třetí z výše uvedených tradičních geografických otázek. V nejobecnější podobě je jejím základním tématem uvažování nad tím, **jak mohou teoretické i metodologické přístupy sociální geografie přispívat ostatním společenským vědám**. V konkrétnější podobě by se předmět práce dal shrnout do hledání odpovědi na otázky, zda, v jaké míře a jakými způsoby ovlivňuje geografický kontext lidské prožívání, chování a jednání.

Na tomto místě je nutná určitá osobnější vsuvka vysvětlující, proč se habilitační práce zaměřuje právě na téma, které stojí na pomezí geografie a několika dalších společenských věd. Autor habilitační práce v 80. letech absolvoval studium ekonomické a regionální geografie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze a v roce 1988, pod vedením Prof. Martina Hampla, obhájil diplomovou práci zaměřenou na empirickou analýzu a možnosti modelování intenzity vzájemné denní dojížděky za prací a studiem mezi městy v Česku, což byl určitý příspěvek ke studiu integrovaných systémů funkčně propojených středisek tvořících jádra formujících se metropolitních areálů (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Toto téma bylo v duchu nomotetické tradice geografie pojednáno jako hledání obecných pravidelností a formulování zákonitostí, kterými se dojížděka, resp. osídlení, ve svém vývoji řídí.

Po ukončení studia byl autor habilitační práce přijat do interní aspirantury (obdoba dnešního doktorského studia) do Geografického ústavu tehdejší Československé akademie věd, kde se měl zabývat dalším rozvíjením tématu diplomové práce. Vlastní doktorské studium ovšem začalo až po absolvování povinné roční vojenské služby, v říjnu roku 1989, takže bylo ve velmi raném stádiu zasaženo událostmi spojenými s pádem komunistického režimu a následnou radikální změnou politických, ekonomických a společenských poměrů. Znovuotevření prostoru pro svobodnou soutěž politických stran a hnutí, první kompetitivní parlamentní volby na jaře 1990 a především první pokusy zmapovat geografické vzorce volební podpory jednotlivých politických stran, které byly uskutečněny skupinou doktorandů pražské pobočky Geografického ústav ČSAV, přitáhly pozornost k volební geografii jako disciplíně, která z pochopitelných důvodů v tehdejším Československu nemohla v období vlády komunistického režimu existovat.

Geografické analýzy volebních výsledků vyústily do publikace dvou odborných článků zabývajících se volbami jako předmětem studia geografie. První z nich (Blažek, Kostecký 1991) se snažil prostorovou variabilitu volebního chování vysvětlit v duchu zásadě jako důsledek prostorově nerovnoměrného rozmístění geografických struktur, především

odlišnostmi ve struktuře voličské populace a struktuře ekonomických odvětví. Ačkoliv předmět studia byl značně odlišný od předchozího zájmu autora habilitační práce o hledání pravidelností a zákonitostí ve vývoji osídlení, ve své snaze hledat obecné souvislosti mezi prostorovými vzorci volebního chování a prostorovými vzorci sociálních a socio-ekonomických struktur byl pokračováním jeho práce v duchu nomotetické tradice geografického zkoumání. Druhý článek analyzující volební výsledky z prvních postkomunistických parlamentních voleb (Jehlička, Sýkora 1991) upozornil na nápadnou podobnost prostorových vzorců volební podpory některých postkomunistických politických stran s prostorovými vzorci volební podpory jim ideologicky blízkých stran v období před nástupem komunistů k moci. Článek byl zajímavý nejen vlastní specifickou metodologií analýzy prostorových vzorců volebního chování, spočívající ve vymezení areálů maximální podpory jednotlivých stran, ale především tím, že přitáhl pozornost k historickým a kulturním faktorům ovlivňujícím volební chování a zároveň identifikoval některé regiony, které se odlišovaly zcela specifickým volebním chováním vymykající se „obecným zákonitostem“. Zatímco pro zbylé členy této malé skupinky mladých geografů znamenala analýza volebního chování jen zajímavost v jejich profesionálních drahách, které se vydaly odlišnými směry, pro autora habilitační práce byl zájem o volební chování natolik zásadní, že kvůli němu nejen změnil téma své dizertační práce¹, ale následně se stala analýza voleb a volebního chování i jednou z trvalých součástí jeho badatelské práce.

Geografické analýzy volebních výsledků parlamentních voleb v roce 1990 a 1992, kterými se autor habilitační práce ve své dizertaci zabýval, zprvu vycházely především z nomotetických přístupů, hledaly pravidelnosti a podmíněnosti geografické variability volebního chování, především pokud jde o samotnou účast/neúčast voličů ve volbách, volební preference vyjádřené volbou konkrétní strany, preference určitých kandidátů na stranických kandidátkách či taktické hlasování. Metodologicky šlo o sekundární analýzy agregátních volebních dat, které byly při nezbytném zachování anonymity voleb dostupné za okresy, obce a v omezené míře i za jednotlivé volební obvody, při nichž byly hledány souvislosti s demografickými, sociálními, ekonomickými a geografickými charakteristikami zkoumaných teritoriálních jednotek. Nejčastější analytickou metodou bylo využití regresních analýz, u nichž indikátory charakterizující různé aspekty volebního chování byly v modelech závisle proměnnými a ostatní charakteristiky zkoumaných jednotek byly nezávisle proměnnými. Tyto

¹ Dizertační práce „Volební geografie jako součást politické geografie“ byla zaměřena na detailní geografickou analýzu volebních výsledků parlamentních voleb v roce 1990 a 1992 a byla obhájena na Přírodovědecké fakultě UK v Praze v roce 1993.

metody vedly k odhalení určitých pravidelností a zákonitostí, jimiž se chování voličů řídí, a jejichž znalostí lze využít nejen k vysvětlení geografických vzorců volebního chování v již proběhlých volbách, ale zároveň k predikci geografických vzorců volebního chování v budoucích volbách. Zároveň se ovšem ukázalo, že tyto metody mají i svá omezení, z nichž nejvýznamnější jsou tři:

1. regresní analýzy jsou založeny na hledání statistických souvislostí a nikoliv identifikaci kauzálních vztahů;
2. práce s agregátními daty obecně neposkytuje žádné informace o volebním chování na úrovni jednotlivých voličů, umožňuje proto např. pouze nepřímé usuzování o motivech pro volební chování (Robinson 1950);
3. geografickou variabilitu volebního chování vysvětlí jen částečně, podstatná část variability zůstává nevysvětlena (Kostecký 1993).

Zatímco první z výše uvedených omezení lze do jisté míry překonat použitím sofistikovanějších analytických metod, individuální data o volebním chování od jednotlivých voličů však nelze ve větším měřítku získat jinak než sociologickými (např. výběrová šetření, individuální nebo skupinové rozhovory) nebo antropologickými metodami (např. pozorování). Zvýšit schopnost modelů vysvětlit variabilitu lze do jisté míry lepší specifikací a zvýšením počtu nezávisle proměnných. Provedené analýzy reziduí regresních modelů ovšem ukázaly, že volební chování voličů žijících v některých konkrétních obcích či regionech se opakovaně a systematicky odlišovalo od toho, co predikovaly modely. To vedlo nejen k zájmu o další možné faktory ovlivňující volební chování, jako jsou například vliv významných lokálních kandidátů na volební podporu stran nebo vliv fungování lokálních politických organizací stran na výsledky parlamentních voleb, ale i zcela lokálně či regionálně specifické faktory typu jedinečný historický vývoj nebo jedinečné historické události s dlouhodobým dopadem na volební chování.

Tak se do studia volebního chování dostal v jisté formě i idiografický přístup. Vysvětlit například důvody „velmi netypického“ volebního chování voličů na Hlučínsku, které se na počátku 90. let svoji demografickou, sociální a ekonomickou strukturou obyvatel příliš nelišilo od jiných mikroregionů na Ostravsku, přesto se od nich zásadně odlišovalo naprosto minimální volební podporou komunistické strany, bez toho, aby byl brán v potaz zcela specifický historický vývoj území, bylo zcela nemožné. Hlučínsko se totiž jako sporné území připojilo k Československu až na základě Versailleské smlouvy v roce 1920. Po Mnichovské dohodě bylo kvůli tomu přímo připojeno k Německu a jeho obyvatelé byli prohlášeni za

říšské občany, v důsledku čehož pak ovšem bojeschopní muži museli narukovat do wehrmachtu, kde mnoho z nich padlo a mnoho dalších uteklo před postupující Rudou armádou do oblastí kontrolovaných západními spojenci. Po válce bylo následně komunistickými úřady považováno obyvatelstvo Hlučínska, kde měla většina lidí kontakty na rodinné příslušníky v Západním Německu za politicky nespolehlivé. Všechny významné pozice typu předseda místního národního výboru, ředitel školy či předseda JZD byly obsazeny kovanými komunisty přistěhovanými na Hlučínsko z jiných regionů, což popularitě komunistické strany ve svobodných volbách na počátku 90. let rozhodně neprospělo (Kostelecký 1993).

Dalším formativním faktorem vysvětlující zájem o další společenské vědy byly dvě stáže na Amsterdamské univerzitě, kterých se autor habilitační práce zúčastnil coby doktorand v letech 1990 a 1993. Pobytová stipendia, udělená díky grantu na Amsterdamské univerzitě tehdy působícího Prof. Petra Dostála, umožnila nejen intenzivně studovat západní odbornou literaturu o geografii voleb a diskutovat témata s nizozemskými geografy, ale také se zapojit do debat s dalšími českými stážísty přicházejícími z nejrůznějších společenských vědních oborů. Tato mezioborová diskuse nakonec vyústila v navázání úzkých pracovních kontaktů především se sociology a politology a po zrušení Geografického ústavu ČSAV vedla k získání pracovního místa výzkumného pracovníka v Sociologickém ústavu AV ČR. Působení v oddělení Regionální a lokální studia umožnilo pokračování ve výzkumech geografických vzorců volebního chování, ale rozšířilo doposud používané metody analýzy agregátních dat o využití sociologických metod užitečných pro zkoumání individuálních motivací k volebnímu chování a politologických metod soustřeďujících se na fungování institucí, především politických stran a místních samospráv, volebních zákonů a jejich vliv na vzorce volebního chování. Práce v Sociologickém ústavu vedla také k zapojení autora habilitační práce do klasického sociologického výzkumu, který se na počátku v 90. soustředil především na zkoumání změn sociální struktury a stratifikace, růstu sociálních, ekonomických a vzdělanostních nerovností, rozvoj trhu s bydlením a funkcí sociálního kapitálu v rozvoji.

Celoživotní profesní působení v prostředí, kde dominují ne-geografické sociálněvědní disciplíny, autora habilitační práce neodvedlo od přesvědčení o užitečnosti geografického myšlení pro poznání společenské reality, spíše naopak. Geografické faktory a jejich působení na život jednotlivce, lokálních komunit i celých společností se zdály být v jiných společenských vědních disciplínách spíše opomíjeny než pečlivě studovány. Následující text proto shrne, jakým způsobem může geografie přispět poznání v jiných společenských vědách,

kterými se autor habilitační práce zabýval, především v sociologii a politologii. Nejprve budou stručně zopakovány a upřesněny definice klíčových v textu používaných pojmů, jako jsou například „prožívání“, „chování“, „kontext“, „prostorový kontext“ nebo „geografický kontext“. Následně bude stručně představeno, jak studují prožívání či chování lidí a jejich kontext vybrané společenské vědy. V závěrečné fázi teoretického úvodu bude pojednáno, jakými mechanismy geografický kontext na prožívání či jednání působí. Ve druhé části se habilitační práce soustředí na shrnutí základních výsledků vybraných publikací autora se zaměřením na zdůraznění přínosu geografického myšlení, konceptů a teorií k poznání ve zkoumaných oblastech. Třetí část habilitační práce pak tvoří samotný soubor patnácti textů, které autor publikoval nebo na jejichž publikaci se významně podílel.

1.2. Definice / upřesnění některých pojmů

Dříve, než bude pokračovat další výklad, je nutné definovat / upřesnit některé klíčové v habilitační práci používané pojmy. Nejprve je nutné odlišit „prožívání“, „chování“ a „jednání“.

Prožívání je jedna ze základních psychologických kategorií (Helus 2011) představuje vnitřní život člověka, jeho subjektivní vnímání reality. Někdy se o prožívání hovoří jako o projevu mentálního světa jedince (Nakonečný 1995). Prožívání může být vědomé i nevědomé a odráží biologickou i sociální stránku člověka (Jung 2002). Samotné prožívání lze chápat jako souhrn různých mentálních procesů, zahrnuje například citění, vnímání nebo představy. Klíčovou charakteristikou prožívání je to, že v nezprostředkované podobě není přístupné ostatním lidem. Při studiu voleb a politického chování je prožívání velmi důležité, protože se během něho rodí motivy pro politické chování, ovlivňuje vytváření politických afiliací ke stranám a kandidátům i samotné volební rozhodování. Prožívání ale zasahuje i do klasických sociologických témat, má vliv na vytváření skupinových a třídních identit, ovlivňuje vnímání spravedlnosti či nespravedlnosti sociálních a ekonomických nerovností, má významnou roli při plánování i vlastní realizaci vzdělávacích a pracovních drah jedince, ovlivňuje preference na trhu s bydlením atd.

Chování je druhou ze základních psychologických kategorií (Nakonečný 1995), ale také především hlavním zájmem většiny dalších sociálních věd. Na rozdíl od prožívání je chování taková činnost člověka, kterou je možno pozorovat, která je přístupná pozorovatelům z okolí. Chování je to, co člověk činí a říká (Watson 1913). Chování bývá považováno za vnější projev prožívání, z chování jedince se proto často usuzuje na to, co prožívá. Vztah mezi

prožíváním a chováním je ovšem komplikovaný. Z pohledu vnějšího pozorovatele shodná chování mohou být projevem odlišných prožívání, podobně i vnitřně shodná prožívání mohou vést ke zcela odlišnému chování. V sociologii bývá chování v nejobecnější podobě definováno i jako „reakce jakéhokoli systému na změny prostředí či situace“ a lidské chování pak specifitěji jako „projev životních aktivit jedince, odpověď na takové změny“ (Vláčil 2019a). Takové chápání pojmu chování dává příležitost i k uvažování o chování spíše jako o reakci na impulzy přicházející z vnějšího světa, u kterého hraje vnitřní prožívání menší význam než determinace chování působením vnějších faktorů a struktur. Umožňuje rovněž uvažovat o chování instinktivním, při kterém jsou v řetězci „vnější impulz – přenos informace do mozku – reakce organismu“ vynechávány vnější vrstvy šedé kůry mozkové. Při studiu společenských jevů spojených s existencí politiky a voleb je analýza chování aktérů klíčová, mimo jiné i proto, že o chování jako zvnějšku pozorovatelném aktu máme nejvíce informací. Účast v hlasování a odevzdání hlasu konkrétní straně či kandidátům, je typickým politickým chováním. Podobně je tomu samozřejmě i u studia klasických sociologických a politologických témat – uzavření sňatku, zaslání přihlášky na školu, její úspěšné absolvování, založení firmy, změna zaměstnání, aktivita v dobrovolnickém sdružení, vstup do politické strany či kandidatura do místního zastupitelstva jsou typickými a z vnějšku pozorovatelnými projevy chování.

Jednání je kategorie primárně sociologická. Zavedení tohoto pojmu do teorie i praxe výzkumu bývá přisuzováno Weberovi (1922), který za jednání označil takové chování jedince, kterému on sám přisuzuje nějaký subjektivní smysl. Vláčil (2019b) udává, že jednání předchází konkrétní postoje, je zaměřené na dosažení nějakého cíle prostřednictvím určitého plánu. Typické jednání proto propojuje prožívání a chování. Předpokládá se také, že jednání zahrnuje i uvažování jedince o chování dalších aktérů a určitou shodu všech zúčastněných na tom, jaké jsou normy chování, jak rozumět jednání ostatních a jaké významy mu přisuzovat. V tomto smyslu není jednání striktně individuální, ale má určitě kolektivistické rysy, protože je vždycky orientováno na druhé lidi. Při studiu volebních výsledků a politiky je kategorie jednání používána všude tam, kde jsou u pozorovaného chování jednotlivce nebo skupiny zároveň známy motivy a cíle. Stejně je tomu i v případě studia klasických sociologických nebo politologických otázek.

Podobně, jako bylo odlišeno prožívání, chování a jednání, je třeba odlišit pojmy „kontext“, „sociální kontext“, „prostorový kontext“ a „geografický kontext“.

Jako **kontext** se obecně označuje prostředí, které se nachází „vně zkoumaného“ a které má přesto ke zkoumanému nějaký vztah. Výkladový slovník Cambridge Dictionary (2019) rozlišuje více významů slova kontext. Může to být *situace*, ve které něco existuje nebo se něco stalo a která může pomoci to vysvětlit. Mohou to být i *vlivy* a *události* se vztahem k určité konkrétní události nebo situaci. V širokém slova smyslu je kontextem celé životní prostředí, které Lamser (2019) definuje jako „soubor všech biotických a abiotických jevů a procesů, které obklopují konkrétního živého jedince, populaci, společnost, jakýkoliv živý systém, mnohostranně na něj působí a ovlivňují jeho životní funkce“. **Sociální kontext** jedince je část jeho životního prostředí, která se souhrnem všech jeho sociálních aspektů, je tvořen především existencí ostatních lidí, jejich chováním a jednáním a lidmi vytvářenými institucemi a strukturami. Šubrt (2015, s. 131) přitom připomíná, že „realita je polykontextuální a jednotlivé konkrétní události, jež se v ní odehrávají, je možné nahlížet z různých perspektiv“. V praxi je možné mluvit o tom, že jedinec žije v mnoha různých sociálních kontextech zároveň a jejich vlivy na život konkrétního jedince se prolínají a doplňují.

Prostorový kontext je konceptem primárně geografickým, je to část životního prostředí jedince a komunit vymezená teritoriálně, která má primárně fyzikální a geometrickou povahu definovanou vzdálenostmi a hranicemi – „space“ (Thrift 2003). V této práci si prostorový kontext definujeme jako teritoriálně vymezenou jednotku, v níž člověk žije (bydlí, pracuje, odpočívá... zkrátka v ní tráví relevantní množství svého času). Je nutno upozornit na to, že stejně jako sociální kontexty jsou různé a jedinec může žít zároveň ve více z nich naráz, i prostorové kontexty jsou různé, jedinec může žít život ve více z nich. Jednak může mít více různých prostorů, v nichž tráví relevantní množství času (například stálé bydliště a „druhé bydlení“ využívané o víkendech a během dovolených, nebo významně odlišné místo bydliště a místo pracoviště), jednak proto, že každá lokalita je zároveň součástí několika různých prostorových kontextů definovaných na různých měřítkových úrovních (ulice – čtvrť – město – kraj – země – kontinent), které mají pro různá prožívání, chování a jednání odlišný význam a ovlivňují je odlišným způsobem.

Za **geografický kontext** považujeme v této práci systém vzájemně provázaných lokálních, regionálních, národních i globálních faktorů, které ovlivňují jak život jedince, tak život teritoriálně definovaných lidských komunit. Geografický kontext zahrnuje prostorový kontext, ale není omezen jen na něj. Obsahuje navíc komplexně geografickou podobu unikátního místa jako průsečíků vztahů a lidmi přisuzovaných významů – „place“ (Massey

2013) s jeho specifickými sociálně geografickými a rovněž i fyzicko-geografickými specifiky. Geografický kontext nelze redukovat na to, co lze změřit pomocí fyzických vzdáleností. Např. cena pozemku pro stavbu rodinného domu v suburbánní obci v zázemí velkoměsta sice závisí na vzdálenosti do centra města, ale také na dopravní dostupnosti, demografické a sociální struktuře obyvatel velkoměsta i obce, kvalitě technické infrastruktury a veřejné správy v obci, vybavenosti službami, počtu obyvatel a budoucích plánech rozvoje obce, ekologické situaci, image místa, atd. Zatímco prostorový kontext lokality určí polohu, vzdálenosti a hranice, geografický kromě toho všeho zahrne i kvalitativní a kvantitativní znaky lokality a jejího okolí a jejich vzájemných vztahů.

Nakonec je důležité upozornit na to, že jak prostorový tak geografický kontext jsou relevantní i v době, kdy je díky rozvoji technologií možno pozorovat přesun části sociálních i ekonomických aktivit lidí do „virtuálního světa“, který se zdá být osvobozen od fyzického prostoru. Právě výzkumy geografů ovšem opakovaně dokládají, že zdaleka ne všechno v dnešní společnosti je virtuální. Právě prostor má svoji fyzickou, „nevirtuální složku“, která má některé specifické vlastnosti - především vlastnost exkluzivity, protože každý kousek fyzického prostoru je unikátní (Simmel 1908). Kromě toho se ukazuje, že sám přístup do virtuálního světa a kvalita tohoto přístupu jsou odlišné nejen po různé skupiny obyvatel (v této souvislosti se dokonce mluví o narůstajícím „digital divide“ – viz Van Dijk 2005), ale jsou výrazně podmíněny i geograficky – přístup k internetu není stejný ve vyspělých a rozvinutých zemích, v metropolích a periferiích atd. (Forman, Goldfarb, Greenstein 2018).

1.3. Jak studují prožívání/chování/jednání a jejich kontext různé společenské vědy

Obecným cílem habilitační práce je zkoumat, jak mohou teoretické a metodologické přístupy geografie přispět ostatním sociálním vědám, na vlastních textech autora bude ukázán především příspěvek pro politologii a sociologii. Dříve, než se bude představeno vlastní jádro práce, je vhodné stručně připomenout, jak studují prožívání, chování a jednání a jejich kontext vybrané sociální vědy – psychologie, ekonomie, právo, politické vědy a sociologie.

Psychologie je z uvedených společenských věd nejbližší přírodním vědám. Ačkoliv se psychologie historicky vyvíjela jako „věda o duši“, kořeny čehož se odvozují už od vydání stejnojmenné Aristotelovy knihy (Brožek, Pongratz 1980), a byla proto po dlouhou dobu spojována s filosofií a teologií, moderní psychologie vznikla až ve druhé polovině 19. století jako pozitivisticky orientovaná empirická věda. Tato moderní psychologie ve své práci od

počátku využívala mnoho metod známých z přírodních věd, např. laboratorních experimentů (Wundt 1907) a mezi jejími zakladateli bylo mnoho lékařů a vědců zabývajících se fyziologií. V odpovědi na otázku, které vědy mají s dnešní psychologií nejvíce styčných ploch, Helus (2011, s. 15) uvádí, že to jsou „zejména neurovědy a některé lékařské obory, sociologie, pedagogika a četné další“. Věrna své tradici se psychologie drží konceptu lidského univerzalizmu, předpokládá v zásadě, že lidé jsou jedinci „stejného druhu“, a jejich psychické procesy je proto možno zkoumat stejnými metodami kdekoliv na světě.

Za cílové výsledky své badatelské práce psychologie pokládá objevování zákonitostí charakterizujících fungování lidské psychiky, které jsou univerzálně platné a obecně aplikovatelné na lidské bytosti jako takové. V tradici psychologie je jak zkoumání lidského chování, v němž navazuje na pojetí behaviorismu (Watson 1913), tak zkoumání vnitřního světa a lidského prožívání, které se nutně nemusí bezprostředně projevat v chování pozorovatelném zvnějšku (Freud 1994). Psychologie uznává, že člověk je bytost zároveň biologická i kulturní, resp. sociální, proto zákonitosti, které poznává a formuluje, mají jak přírodní, tak sociální atributy (Munn, Fernald, Fernald 1972). Psychologie zkoumá jedince v kontextu, který zpravidla označuje za „prostředí“ (Woodworth, Marquis 2014). Tímto kontextem, prostředím je ovšem zpravidla rozuměna skupina lidí, se kterými se jedinec nejčastěji stýká, jako jsou například partneři, rodina, třída či pracovní kolektiv. Méně často se psychologové zajímají o specifické vlivy jinak než vztahově definovaného vnějšího prostředí na psychologii jednotlivce, i když i takové výzkumné směry existují. Příkladem mohou být třeba psychologická studia vlivu chudoby lidí na jejich prožívání, pozornost, schopnost se rozhodovat nebo preference specifických typů chování (Haushofer, Fehr 2014). Sociální psychologie se zaměřuje na zkoumání psychologických jevů ve speciálních sociálních kontextech, prostorový nebo geografický kontext však psychologie zpravidla do úvahy nebere. Zkoumá-li někdo například stesk po domově u studentů odloučených od rodiny po příchodu na vysokou školu, předpokládá, že budou nalezené pravidelnosti a zákonitosti záviset především na psychologických charakteristikách jedince a typu vztahů v jeho rodině a novém školním kolektivu (Hendrickson, Rosen, Aune 2011). Zpravidla se naopak nepředpokládá, že by se měly zjištěné výsledky výrazně lišit podle toho, v jaké zemi je prováděno pozorování nebo z jakého konkrétního regionu či města studenti na vysokou školu přišli.

Ekonomie je úzkým slova smyslu považována za „společenskou vědu zabývající se především popisem a analýzou produkce, distribuce a spotřebou zboží a služeb“ (Merriam-

Webster Dictionary 2019), v širokém slova smyslu lze hovořit o vědě, „která sleduje zákony takových jevů ve společnosti vyplývajících z propojených činností lidstva za účelem produkce bohatství, pokud tyto jevy nejsou modifikovány sledováním nějakých jiných cílů“ (Mill 1874, s. 99). Z obou definic je jasné, že se ekonomie je od přírodních věd dál než psychologie, považuje se za primárně společenskou vědu; koneckonců produkce, distribuce, spotřeba, zboží či služby jsou inherentně společenskými kategoriemi. S psychologií má však ekonomie společný důraz na koncept lidského univerzalizmu, stejně jako ona předpokládá, že ekonomické chování lidí je primárně ovlivněno samou jejich lidskou podstatou, a že tudíž zákonitosti ekonomického chování, jak je ekonomie popisuje a objevuje, platí v zásadě všude.

Přesvědčení o univerzalitě ekonomického chování lidí je dobře vidět na koncepci člověka jako *homo economicus*, který je definován jako racionálně uvažující jedinec, který maximalizuje svůj individuální užitek. Melzochová (2013, s. 3) o „modelu *homo economicus*“ uvádí, že „(h)lavním předpokladem modelu je rozhodující se subjekt, který je dokonale informovaný o všech možných alternativách volby, je si vědom svého omezení a vzhledem k omezení hledá nejlepší možnou volbu prostředků pro dosažení cílů“. Ačkoliv jsou mnohé předpoklady klasického modelu *homo economicus* v dnešní době kritizovány, doplňovány a upřesňovány – například behaviorální ekonomie propojující ekonomii s psychologií pracuje i s modely akceptujícími jedince dělajícího ekonomická rozhodnutí na základě neúplných informací či jedince „racionálně nepozorné“ (Sims 2003) – v jedné věci se ekonomie nezměnila: zkoumá ekonomické chování primárně jako chování jednotlivců. Maximalizace užitku je chápána, konceptualizována i analyzována jako maximalizace užitku jednotlivce. Ekonomie se zajímá o chování jedince „na trhu“, to je ve vztahu a v interakcích s ostatními lidmi, včetně lidí jednotlivcům nejbližších, jako jsou například členové rodiny (Becker 1981). Potenciální společenský dopad, projevující se např. růstem bohatství národů (Smith 2010), je chápán jen jako vedlejší produkt snahy o individuální maximalizaci užitku. Etzioni (1995, s. 14) si všímá, že „(n)eoklasické paradigma buď neuvažuje společenství vůbec, nebo je bere jako agregáty jedinců bez jejich vzájemných kauzálních vztahů, které jsou vůči jednotlivým osobám vnější. Individua jsou chápána jako oddělená od společenství a od sdílených hodnot, jako kalkulující, zda být či nebýt členem, zda dbát nebo nedbat na diktát hodnot.“

Prostorový, resp. geografický kontext ekonomického chování jednotlivců bere ekonomie v úvahu především při studiu makroekonomických témat a hospodářské politiky, kde jsou ovšem jednotkami sledování celé státy a typicky jsou zkoumány dopady různých

makroekonomických politik států na chování jejich obyvatel. Politiky (i jejich důsledky) mohou být různé, lidé, jejichž ekonomické jednání je jimi ovlivňováno, jsou však principiálně stejní ve svých motivech i principech chování. Geografický kontext berou samozřejmě v úvahu teorie regionálního rozvoje (Blažek, Uhlíř 2011) stojící na pomezí ekonomie a ekonomické geografie, které se ovšem snaží spíše vysvětlit příčiny regionálních rozdílů ekonomické struktury a ekonomické výkonnosti, než by tvrdily, že se principy ekonomického chování jednotlivců žijících v různých regionech se od sebe nějakým způsobem významně a systematicky odlišují.

Právo historicky vzniklo jako regulatorní rámec upravující pravidla interakcí mezi lidmi ve společnosti, takže ačkoliv se právní věda a teorie zajímá také o jednotlivce, v jádru jí jde v posledku vždy o vztahy s jinými lidmi, tedy společenské vztahy. Právo se zajímá primárně o chování a jednání, tedy to, co lze pozorovat zvnějšku a co má vliv na okolí jednajícího, prožívání jako projev „vnitřního světa“ jednotlivců stojí mimo zájem práva. Z hlediska předmětu této habilitační práce je nejdůležitější skutečnost, že právní teorie rozlišuje čtyři různé roviny působnosti právních norem, z nichž jedna je působnost teritoriální (Gerloch 2017). Každý zákon i každá podzákoná právní forma musí mít vymezené území, na kterém platí. Moderní právní systémy jsou postaveny právě na principu teritoriality, který říká, že právní normy se (až na specifické výjimky) vztahují na všechny lidi, kteří se vyskytují na příslušném teritoriu, bez ohledu na jejich osobní, demografické či sociální charakteristiky či státní příslušnost. Tento princip je historicky už velmi starý, protože byl jako pravidlo přijat stranami, které uzavřely weskfálský mír, jímž byla v roce 1648 ukončena třicetiletá válka (Zacher 2001). Princip teritoriality byl dlouho primárně spojován se státy a byl úzce vázán na otázky suverenity a legitimního práva uplatňování státní moci na vymezeném teritoriu (Fitzpartick 2001). S postupným prosazením demokracie se nejprve omezila autokratická práva vládců a zavedl princip dělby moci (de Montesquieu 1989, Krause 2000), což bylo později doplněno i teritoriální decentralizací moci v rámci jednotlivých států a přenesením některých pravomocí na menší, sub-státní teritoriální jednotky (Treisman 2007). Větší počty teritoriálních jednotek, v nichž se uplatňovaly právní normy různého typu, vedly přirozeně i ke zvětšení počtu „arén“, v nichž se různí aktéři a instituce utkávali v zápasech o prosazení svého pohledu na optimální formu regulace společenského života.

To přitáhlo i pozornost **politologie**, která se jako samostatná věda postupně vyvinula z politické filosofie a práva (Plant, Jones 1991, Adcock, Bevir, Stimson 2009). Moderní politologie se zabývá politickým myšlením a teoriemi, politickými institucemi a procesy, na

všech teritoriálních úrovních víceúrovňového systému moderního vládnutí, včetně úrovní nadnárodních a mezinárodních (Dočekalová, Švec, Daneš 2010). Zvláštní pozornost věnuje politologie zkoumání politických stran, voličů a samotného procesu voleb, v jejichž vzájemné interakci se v soudobých demokraciích rozhoduje o předávání moci (Říchová 2002).

Politologie se skládá z mnoha různých subdisciplín, které jsou sice propojeny společným zájmem o studium politiky, ale jinak se vzájemně významně odlišují jak konkrétním předmětem výzkumu, tak teoretickými přístupy a používaným metodologickým aparátem.

Politologie zkoumá prožívání, chování i jednání lidí ve věcech týkajících se politiky. Při výzkumu prožívání, například vytváření skupinových politických loajalit či ideologických a politických preferencí, teoreticky i metodologicky navazuje na politickou psychologii (Gerber, Huber, Washington 2010). Výzkum chování a jednání, například hlasování ve volbách, politických aktivit v rámci politických stran i mimo ně, je teoreticky a metodologicky inspirován politickou sociologií (Lipset, Rokkan 1967). Politologie zdůrazňuje roli politických organizací a pravidel, jimiž se řídí politické soupeření, v čemž je blízká právním vědám (March, Olsen 1996). Při studiu volebního chování pracuje politologie často s koncepty vyvinutými v rámci *rational choice theory* (Downs 1957), které jsou analogické teoretickým a metodologickým přístupům ekonomie. Je ovšem nutno dodat, že tyto koncepty jsou v politologii zároveň kritizovány a některými autory považovány za natolik odtržené od reálného chování voličů, že je jejich užívání někdy označováno za spíše zavádějící než užitečné (Green, Shapiro 1996).

Na rozdíl od psychologie či ekonomie věnuje politologie pečlivou pozornost kontextu, v němž se odehrávají jí studované politické procesy. Velmi významným kontextem je totiž samotná struktura a vzájemné vztahy politických institucí, které mají dle mnohých výzkumů zásadní vliv jak na politické chování voličů, tak na chování dalších politických aktérů a institucí. Francouzský politolog Duverger (1954) dokonce neváhal některá svoje zjištění o tom, jak je stranický systém v jednotlivých zemích podmíněn volebními zákony používajícími různé způsoby přepočtu hlasů na mandáty (systém poměrného zastoupení – většinový vícekolový systém – většinový jednokolový systém) nazvat „zákony“. Jiní politologové věnovali velkou pozornost analýze kulturních podmínek politického procesu. V USA působící politolog nizozemského původu Lijphart (1984, 2012) kupříkladu odlišoval majoritní a konsenzuální typ demokracie a ukazoval, jak zásadně odlišné jsou politické instituce v obou systémech i jak významný vliv to má na politické chování obyvatel. Gallagher a Mitchell (2005) přitom ve své knize porovnávají politické a volební systémy v různých zemích

upozornili na to, že původ volebního systému v zemi lze z větší části odvodit od dominantní politické kultury v zemi – není náhoda, že bývalé britské kolonie používají většinový systém, zatímco systém poměrného zastoupení byl do voleb zákonodárných sborů zaveden v Dánsku a Belgii, odkud se dále šířil do kulturně blízkých zemí severní a západní Evropy (Lebeda 2008). Většina institucionálních i kulturních faktorů, které výrazně podmiňují fungování politických systémů a chování jeho aktérů, má svoji geografickou dimenzi. Politické instituce mají svá sídla a teritoriální strukturu, zákony mají svou územní působnost, voliči mají bydliště, které určuje, jakých voleb se mohou legitimně aktivně účastnit, bydliště kandidátů ovlivňuje, do jakých volených orgánů mohou kandidovat. Vzájemné obohacování politologie a (politické) geografie tak lze smysluplně očekávat (Flint, Taylor 2007).

Sociologie je sice historicky starší než politologie, přesto je to poměrně mladá sociální věda, za jejíhož zakladatele se považuje francouzský badatel Comte (1837). Ten ve čtvrtém dílu své primárně filosofické a metodologické práce *Cours de la philosophie positive* označuje sociologii jako pozitivistickou vědu shrnující poznatky dílčích věd zabývajících se společností (filozofie, právo nebo politika) ve snaze odhalovat obecné zákonitosti společenského vývoje. Petrusek (2019) uvádí, že taková ambiciózně generalizující definice sociologie nebyla dlouho udržitelná, proto bylo specifikum sociologie později hledáno spíše v tom, že sociologie sice zkoumá jevy, které jsou zájmem jiných společenských věd (ekonomické či právní vztahy nebo politické chování), ale zkoumá je zásadně „ve vztahu k jiným sociálním jevům“ s cílem nikoliv primárně porozumět více do hloubky jednotlivým zkoumaným fenoménům, ale lépe porozumět fungování celé společnosti a roli zkoumaných fenoménů ve společenských procesech. Díky svým ambicím navazovat na ostatní společenské vědy a využívat jejich poznatků pro studium fungování společnosti se sociologie tradičně zabývala jak prožíváním, tak chováním, ale také jednáním, které si definovala jako chování jedince, kterému sám přisuzuje subjektivní smysl. Podle německého sociologa Webera (1913) by měla celá sociologie být chápána jako věda o sociálním jednání, ve kterém je klíčové právě porozumění tomu, proč lidé jednají, jak jednají. Šubrt (2015, s. 35) interpretuje Weberovu pozici tak, že „(s)ociologie si má klást za cíl porozumět sociálnímu jednání tím, že pochopí a vyloží jeho smysl (nebo jinak řečeno: tím, že dokáže tento smysl zachytit a interpretovat)“.

Sociologie není, na rozdíl od psychologie či ekonomie, metodologicky individualistická. Zabývá se jak studiem motivací a jednání individuálních lidí, tak studiem lidských kolektivit nejrůznějšího typu. V sociologii se sice v zásadě všichni snaží porozumět a vysvětlit fungování společnosti jako takové a nikoliv chování specifických jednotlivců, ale v této věci

Lze pozorovat napětí mezi spíše metodologickými individualistickými přístupy a přístupy holistickými (Šubrt 2015). Individualistické přístupy vycházejí při studiu fungování společnosti z předpokladu individuálního rozhodování a jednání autonomních jedinců, kteří jsou svoji aktivitou schopni reagovat na působení objektivně existujících strukturálních struktur a přetvářet je. Coleman (1986) popisuje, že při analýze společnosti sociolog držící se individualistického přístupu vyjde ze studia makrostruktur (například studuje náboženství), přejde ke studiu individuálního jednání a jeho motivací (např. náboženské hodnoty, způsoby přijímání, praktikování a předávání náboženské víry) a zjištěné zákonitosti opět aplikuje v pochopení jevů na makroúrovni (např. zkoumá vliv různých náboženství na ekonomiku či organizaci státu). Od ekonomického přístupu k individuálnímu chování se však individualistický sociologický přístup k sociálnímu jednání odlišuje tím, že předpokládá více různých typů motivů pro jednání. Weber (1998) kupříkladu odlišoval sociální jednání účelově racionální, hodnotově racionální, tradiční a afektivní. Při vysvětlování ekonomického jednání jednotlivců „na trhu“ také sociologové neberou v úvahu pouze vlastnictví statků, které lze s jinými lidmi směňovat, ale pracují s kategoriemi, jako jsou moc či vliv, které umožňují jedinci kontrolovat pravidla, za kterých se směny odehrávají.

Holistické přístupy sociologie se od ekonomických a psychologických přístupů liší už zcela zásadně, protože se primárně zaměřují na roli sociálních struktur a lidských kolektivit (např. sociálních tříd, kast, náboženských skupin nebo organizací) a analyzují jejich roli ve fungování celé společnosti i vliv na životy jednotlivých jejích členů (Alexander 1987). Předmětem studia sociologických metodologických holistů tak jsou především „sociální fakty“, které „jsou nadindividuální, existují vně jednotlivce a do jeho vědomí vstupují jako něco vnějšího, na jeho vůli nezávislého“ (Durkheim 1926, podle Šubrt 2015, s. 59). V tomto ohledu je v sociologii vliv sociálního kontextu na jednotlivce považován za naprosto zásadní, protože významně omezuje realizaci svobodné vůle jednotlivců, různými mechanismy mohou dokonce vynucovat i jednání jedinců proti jejich osobní vůli (např. dohodnuté sňatky v tradičních společnostech nebo nedobrovolný status „podnikatele“ u zaměstnanců zaměstnávaných v postkomunistické variantě tržní ekonomiky v některých odvětvích téměř výhradně v režimu „švarecsystému“).

Sociologie se ve svých počátcích také poměrně obsáhle věnovala i vlivu prostorového kontextu na život jednotlivců i komunit. Jeden z otců zakladatelů sociologie, Simmel, věnoval celou kapitolu své knihy *Soziologie* „sociologii prostoru“ (Simmel 1908). Simmel srovnává prostor s tak významnou analytickou kategorií, jako je čas. Vše, co se ve společnosti děje, se

odehrává v čase a v prostoru. Simmel upozorňuje na to, že prostor má několik významných vlastností, které činí jeho působení na společenské jevy, struktury a instituce specifickými. Předně je prostor exkluzivní, každý objekt zabírá v prostoru specifické, exkluzivní a přesně definovatelné místo, které nemůže být sdíleno s jiným objektem (například lidské obydlí). Dokonce i značná část společenských institucí má v prostoru určité místo, které je tím „obsazené“ a nemůže být sdíleno s jinými institucemi stejného typu (například stát nebo obec). Další vlastností prostoru, která má zásadní vliv na sociální interakce, je skutečnost, že prostor lze dělit na menší části, které mají hranice. Tyto hranice jsou nejenom fyzické, ale často navíc mentální a psychologické. Simmel dokonce považoval hranice nikoliv za prostorový fakt, který má sociologické konsekvence, ale za sociologický fakt který má prostorovou formu. Za třetí významnou vlastnost prostoru Simmel považoval jeho schopnost vázat na sebe určité sociální vztahy, zvláště vztahy s dlouhou dobou trvání. Za příklad takového provázání sociálních vztahů s prostorem udával například vlastnictví nemovitostí nebo hypotéky, ale i náboženství mívají svoje „svatá místa“, státy svoje hlavní města, vládcí svoje sídla atd. Konečně upozornil na to, že schopnost lidí navazovat vztahy historicky souvisí s fyzickou vzdáleností mezi nimi. Lidé fyzicky blízcí si zpravidla bývali i lidsky blíž, tvořili komunity, sdíleli spolu řeč, kulturu a identitu a měli proto tendenci dívat se s podezřením na všechno, co přicházelo „zdálky“.

V pozdějších fázích vývoje sociologie se pozornost věnovaná prostorovým faktorům a jejich vlivu na sociální struktury a jejich vývoj podstatně oslabila. Sociologové zabývající se nerovnostmi a sociální stratifikací se soustředili spíše na faktory jako rodinné zázemí, příbuzenství, osobní vlastnosti a schopnosti, vlastnictví, autorita, moc (Parsons 1940), třída, rasa, nebo gender (Grusky 2019), náboženství (Keister, Sherkat 2014) či vzdělání (Kerckhoff 2001). Podobně i sociologický výzkum politického chování, genderových vztahů, hodnot nebo náboženství věnoval prostorovým aspektům relativně málo pozornosti. Ze sociologických disciplín se vlivu prostorových faktorů na zkoumaný předmět věnovaly relativně nejvíce jen sociologie města a sociologie venkova, jejichž zaměření je definováno de facto geograficky, a sociologie bydlení, jejíž předmět zájmu spolu se vzrůstajícím podílem vlastnického bydlení v téměř všech vyspělých zemích (Arundel, Doling 2017) byl stále více spjat s fyzickým prostorem a fyzickou lokalizací vlastního bydlení.

1.4. Mechanismy, kterými prostorový/geografický kontext působí²

Ani ty společenské vědy, které při svém zkoumání vycházejí z teoretických pozic individualismu, a přispívají tudíž k pochopení a objasňování konkrétních společenských jevů i obecných mechanismů fungování společnosti jako takové primárně z pohledu prožívání, chování a jednání jednotlivců (typicky psychologie či ekonomie), netvrdí, že jimi zkoumaní jedinci jsou izolovaní. Ba právě naopak, velkou část svého badatelského úsilí věnují zkoumání interakcí mezi jedinci obdařenými svobodnou vůlí a možností se rozhodovat. Ještě větší důraz na vliv kontextu na prožívání, chování a jednání lidí lze pozorovat u společenských věd, ve kterých se výrazněji projevují teoretické tradice kolektivismu/holismu, které, „oproti individualismu vyzdvihují primát společenských celků (společností, systémů, skupin, tříd, organizací atd.)“ (Šubrt 2015, s. 9), jak je to typické například v sociologii, sociální psychologii či politologii (např. Simmel 1908; Campbell et al. 1960). Cílem této části habilitační práce je ukázat, jakými mechanismy prostorový, resp. geografický kontext působí na život jednotlivců, tj. jak ovlivňuje jejich prožívání, chování i jednání, i jakým způsobem působí na komunity, sociální instituce a jakým způsobem jsou jím ovlivňovány sociální fakty. Podrobněji bude pojednáno, jak působí prostorový/geografický kontext na jevy a procesy, které zpravidla zkoumá politologie a politická sociologie. Pozornost bude rovněž věnována mechanismům působení prostorového/geografického kontextu na jevy a procesy, kterými se tradičně zabývá sociologie, zvláště sociologie vzdělávání a obecně sociologie sociálních nerovností.

Geografický prostor, resp. různé aspekty prostorového kontextu, v němž voliči žijí, není jenom ‚vnějším prostředím‘, ve kterém se odehrává společenský život, ale je faktorem, který kauzálně ovlivňuje pozorované procesy a jevy (Bernard, Kostecký 2014). V následujícím textu budou shrnuty nejvýznamnější prostorové kontextové vlivy, které ovlivňují nejen rozhodování lidí, ale i sociální struktury a instituce a rovněž mechanismy jejich působení.

1.4.1. Vliv působení fyzickogeografického prostředí

Lidské potřeby, zájmy postoje, ale i chování a jednání jsou vždy do jisté míry ovlivněny variabilitou fyzickogeografických podmínek, v nichž lidé žijí. Působení těchto faktorů by

² Struktura této kapitoly ve značné míře čerpá z vlastního výzkumného projektu autora habilitační práce a jeho výsledků publikovaných ve studii Bernard, J., Kostecký, T. (2014). Prostorový kontext volebního chování – jak působí lokální a regionální prostředí na rozhodování voličů. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review* 50 (1): 3 - 28.

nemělo být chápáno deterministicky (de Montesquieu 1748, Ritter 1841), a nemusí být ani spojováno s německou geopolitickou školou (Ratzel 1897, Haushofer 1931), ale nemělo by být ignorováno, protože určitou míru vlivu fyzickogeografického prostředí na společnost lze empiricky prokázat. Pokud jde o prožívání, chování a jednání lidí v oblasti politiky, dají se ukázat souvislosti mezi fyzickogeografickým prostředím a výsledky voleb (Siegfried 1913). Tato souvislost není nijak nepochopitelná – dá se kupříkladu usuzovat, že lidé žijící v přímořských oblastech potenciálně bezprostředně ohrožených zvyšováním hladiny oceánu a rostoucí frekvencí a silou bouří, mohou více podporovat politiky snažící se o kontrolu emisí oxidu uhličitého a akceptovat vyšší ekonomické náklady těchto opatření než lidé žijící v oblastech, kterých se zvyšování hladin oceánů bezprostředně nedotýká. Obyvatelé obývající údolní nivy potenciálně ohrožené záplavami mohou mít jiný názor na potřebu investic do protipovodňových opatření, než lidé žijící mimo záplavové oblasti. Lidé žijící v regionech, kde se významně snižují hladiny podzemních vod, mohou požadovat větší roli regionů či států při zajišťování zásobování pitnou vodou, než lidé žijící v regionech s dostatkem lokálních zdrojů pitné vody.

Odlišnosti fyzickogeografického prostředí zásadním způsobem ovlivňují i prožívání, chování a jednání lidí „na trhu“, tedy v oblasti ekonomické. Na geografické makro- a mezoúrovni je velmi dobře dokumentováno, jaký ohromný vliv na lokální komunity i širší společnost mělo například objevení nalezišť určitých důležitých přírodních zdrojů a surovin v konkrétním území, ať už se jednalo o uhlí v Británii (Clark, Jacks 2007), zlato (Rohrbough 1998) nebo ropu v USA (Painter 2012), nebo nověji třeba ropu v zemích Perského zálivu (Khalaf 1992). Podobných příběhů vývoje lokálních komunit vznikajících, rozvíjejících se, proměňujících se, ale někdy i upadajících v přímé souvislosti s využíváním specifických přírodních zdrojů v určitých konkrétních lokalitách či regionech by bylo možno historicky nalézt obrovské množství (v Česku jde například o spektakulární případ rozvoje a sociálních změn na Ostravsku nebo v podkrušnohorských pánvích). Nejde ale samozřejmě jenom o suroviny.

„Ekonomická hodnota“ fyzickogeografického prostředí a její vliv na společenské jevy a procesy je ovlivněna mnoha dalšími jeho atributy. Například kvalita přírodního prostředí v zázemích měst je často citována jako jeden z důvodů pro probíhající proces suburbanizace (Sýkora 2003). Ouředníček (2007, s. 181) přímo poukazuje na to, že největší intenzita suburbánní migrace v zázemí Prahy „je koncentrována v jižní části suburbánní zóny“, kde jsou lokality vyznačující se „přírodní krásou, s pěknými lesy a kopcovitou krajinou“.

Ekonomická hodnota fyzickogeografického prostředí je navíc v čase proměnlivá. Mediteránní pobřeží jihovýchodní Francie nepatřilo v žádném ohledu mezi ekonomicky vyspělé části země, než byly britskými a později i francouzskými vyššími třídami objeveno jako výborné místo pro odpočinek a rekreaci, což posléze vedlo k prudkému rozvoji regionu na bázi masové turistiky (Rudney 1983). Úrodné a zemědělsky dobře využitelné regiony Blízkého východu, které byly mimo jiné i kvůli příhodnému přírodnímu prostředí kolébkou některých z nejstarších civilizací (Scheffler 2003), se vlivem klimatických změn proměnily na oblasti, které stále více bojují se suchem a špatnou úrodou (Kaniewski, van Campo, Weiss 2012). To významně přispívá k prudkým změnám tamních společností (Gleick 2014).

U zrodu mnoha dnešních nejvýznamnějších měst bylo historické osídlení, jehož lokalizace byla určována fyzickogeografickými charakteristikami typu blízkost řek sloužících jako zdroje vody a dopravní cesty, nebo příhodné místo ke kotvení lodí, fyzická dostupnost území poskytujících dostatečné zdroje potravin atd. (Clark 2009). Pokud jde o ekonomické jevy a procesy, charakter fyzickogeografického prostředí je jedním z neopominutelných lokalizačních faktorů, které rozhodují o lokalizaci ekonomických aktivit. V některých případech se vliv fyzickogeografického prostředí prosazuje i nepřímo: charakter krajiny má například vliv na vzdálenosti, které musí lidé překonávat, nebo dobu, kterou nutnými cestami lidé stráví. Špatná časová dostupnost do ekonomických center je potom jedním z definičních znaků periferních oblastí (Bernard et al. 2018). S rostoucí vzdáleností od volebních místností například klesá i volební účast (Taylor 1973, Dyck, Gimpel 2005).

Nakonec je nutné upozornit na to, že u některých geografických podmínek ovlivňujících chování lidí, nelze snadno odlišit vlivy faktorů fyzickogeografických a sociálněgeografických. Při studiu volebního chování v parlamentních volbách 1990 v regionech Česka byla kupříkladu nalezena pozitivní korelace mezi mírou znečištění životního prostředí a podílem hlasů pro Stranu zelených (Jehlička, Kostecký 2003). Specifické fyzickogeografické podmínky (např. reliéf s pánevními oblastmi náchylný k vytváření smogových situací), i specifické sociálněgeografické podmínky (např. vysoká intenzita dopravy a přítomnost podniků těžkého průmyslu) shodně přispívaly ke znečištění životního prostředí, na něž reagovala část voličů změnou politických preferencí. Podobně propojený je vliv fyzickogeografických podmínek a vliv sociálněgeografických podmínek i v jiných případech. Atraktivita francouzské Riviéry pro rekreaci byla sice zpočátku definována jejími přírodními znaky, zvýšený zájem o území ovšem způsobil růst cen pozemků a nemovitostí, který je typickým produktem tržních interakcí mezi lidmi, a tedy znakem sociálně geografického

prostředí. Tím se dostáváme ke druhému typu mechanismů, jakým působí geografické prostředí na společnost.

1.4.2. Vliv působení sociálněgeografického prostředí

Fungování společnosti je ovlivněno rozdíly ve fyzickogeografických podmínkách, ale ještě více variabilitou sociálněgeografických rysů prostředí, tedy znaků souvisejících s prostorovou organizací samotné lidské společnosti, pro něž je typická krajní nerovnoměrnost (HAMPL 2010). Významně geograficky diferencované jsou kupříkladu bohatství, moc, ekonomické podmínky i demografická a ekonomická struktura populace (Sellers et al. 2013). Sociologové zkoumající ve 20. letech 20. století sociální a prostorové struktury v Chicagu analyzovali souvislosti mezi polohou ve městě a charakteristikami jeho jednotlivých částí a identifikovali, jak se v závislosti na vzdálenosti centra města proměňovaly ceny nemovitostí, měnilo se funkční využití ploch a s nimi i sociální struktura (Park, Burgess, McKenzie 1925). Na geografické poloze závisí i ochota ke stěhování a intenzita dojížděky (Lux, Sunega 2007). Geograficky variabilní jsou i pracovní příležitosti či příležitosti podnikat.

Studie politického a ekonomického chování analyzují především tři typy sociálněgeografických charakteristik prostředí, které mají vliv na prožívání, chování i jednání. První typ představuje odlišná sociální struktura populace v konkrétním území, druhý typ tvoří odlišné ekonomické příležitosti v jednotlivých územích. Zvláštní typ sociálně geografické charakteristiky prostředí tvoří teritoriálně specifická kombinace institucí. O těchto třech typech charakteristik bude podrobněji pojednáno v následujících pasážích textu.

Vliv odlišností sociální struktury populace v území

Tento typ sociálně geografického faktoru je sledován především ve výzkumech politického chování, v nichž se předpokládá, že lidé komunikují o politice s lidmi, kteří žijí v jejich blízkosti (Miller 1977), v tomto směru se někdy hovoří o „sousedském efektu“ (neighborhood effect). Ačkoliv sousedský efekt není omezen jenom na komunikaci se sousedy, je komunikační interakce se sousedy důležitým mechanismem, kterým se jedinec může dozvídat o jejich politických preferencích. Cox (1969) ukazuje, že hlavním mechanismem vlivu sousedského efektu na politické chování jedince je jeho snaha o konformitu s dominantním politickým přesvědčením v lokalitě. Proto je sousedský efekt v politickém chování nejsilnější v zemích s vysokou mírou sociálně prostorové segregace a

především v územích, kde převládají příslušníci určité sociální třídy, u nichž se dá předpokládat určitá homogenita politických preferencí (Miller 1978, Huckfeldt, Sprague 1995, McAllister et al. 2001; Johnston et al. 2005, Lyons 2011, Dyck, Gaines, Shaw 2009). Sousedský efekt, tedy ovlivňování postojů, a následně i chování a jednání jedinců, lidmi žijícími v jejich okolí, ovšem není omezeno jenom na politické postoje, ale lze ho pozorovat u jakýchkoliv postojů, včetně postojů, které ovlivňují ekonomické rozhodování a chování lidí na trhu. Analýza vzájemných souvislostí mezi prostorovými vzorci ekonomického, sociálního a politického chování české populace provedená v první polovině 90. let (Kostecký 1995) ukázala na jejich silné korelace. Nejpravděpodobnější vysvětlení tohoto jevu spočívá v tom, že lidé mají obecně tendenci přejímat postoje a porovnávat svoji vlastní subjektivní pozici ve společnosti s postoji a pozicí lidí ze svého geograficky definovaného okolí. Sociální struktura populace v okolí místa bydliště respondentů tvoří pro člověka jeho referenční rámec, skrze něj vidí a hodnotí svoji vlastní pozici a na základě čehož následně jedná. Studie geografické diferenciací vzdělávání na mikroúrovni, tj. v jednotlivých sousedstvích (viz přehledové shrnující práce Sharkey, Faber 2014, Nieuwenhuis, Hooimeijer 2014), ukázaly některé systematické souvislosti mezi sociální strukturou a výsledky vzdělávání, mimo jiné systematicky horší výsledky ve školách v sousedstvích s vyšším podílem chudých domácností.

Studie analyzující souvislosti mezi způsoby mezilidské komunikace a vytvářením politických preferencí (MacKuen 1990, Huckfeldt, Sprague 1995, Huckfeldt, Sprague, Levine 2000) ukazují, že voliči promýšlejí svoje vlastní politické postoje a získávají informace o politických preferencích ostatních lidí tím více, čím častěji s nimi mluví o politice. Lidé sice mohou o politice komunikovat i v sociálních sítích, které nejsou teritoriálně definované, například v rodinách, s přáteli, nebo ve virtuálních komunitách. Výzkumy prováděné na počátku tisíciletí (Johnston, Pattie 2006) ukázaly, že sítě komunikačních partnerů, s nimiž voliči diskutují politická témata, byly stále ve značné míře lokální. Nejnovější rozvoj webových platforem a sociálních sítí a jejich stále častější používání jako nástroje politické komunikace ovšem oslabuje vliv lokální komunikace ve prospěch komunikace v neteritoriálních komunikačních sítích (Kreiss, McGregor 2018, Hall, Tinati, Jennings 2018). Eulau a Rothenberg (1986) či Burbank (1997), upozorňují na to, že politické preference jedince nejsou ovlivňovány jen prostřednictvím přímé komunikace s ostatními lidmi v regionu či lokalitě, ale zprostředkovaně i prostřednictvím sociální skladby regionu či lokality. Volič totiž nemusí o politice pouze mluvit, jeho politické postoje jsou formovány i pouhým

pozorováním projevů dominantních politických preferencí v okolí jeho bydliště (Burbank 1995, 1997, Lyons 2011). Získat politicky relevantní informace pozorováním okolí lze samozřejmě jenom v případě, že jsou pozorovatelné, tj. že jsou lidmi v lokalitě či regionu veřejně prezentovány, například prostřednictvím vyvěšování politických reklam specifických politických stran nebo kandidátů u domu nebo používáním politických nálepek na autě, jako tomu bývalo tradičně běžné například v USA (Endersby, Towle 1996). V praxi se efekty přímé komunikace a observační vlivy nedají dobře odlišit, protože působí paralelně. Výzkumy prováděné v Anglii ukázaly, že příslušníci středních tříd žijící v dělnických lokalitách se svými dělnickými sousedy nejen více mluví, ale zároveň mají příležitost získat více informací pozorováním (McAllister et al 2001; Johnston et al 2004).

Vliv teritoriálně specifické socializace je patrný i mimo sféru politiky. Prostorové rozložení hodnot indikátorů charakterizujících míru ochoty nést ekonomické riziko či aktivitu v podnikání například v Česku hned od počátku ekonomické transformace signifikantně korelovala s podílem obyvatel hlásících se k protestanským církvím (Kostelecký 1995). Protože na počátku 90. let nemohly být tyto ekonomické postoje (a z nich následně vycházející jednání) reakcí na teritoriálně specifické ekonomické podmínky (v dobách plánovaného hospodářství byla ekonomika kompletně ve státních rukou a zkušenosti s podnikáním neměl prakticky nikdo), byly zjevně endogenního původu a musely být předávány v rodinách z generace na generaci a podpořeny vlivem regionálně specifického hodnotového systému v duchu Weberovy teze o „protestantské etice a duchu kapitalismu“ (Weber 2013). Přesvědčení, že tento mezigenerační přenos byl především přenosem hodnot a nikoliv přímým působením institucí lze navíc odvodit i z toho, že na počátku 90. let bylo i v relativně nejvíce protestanských regionech Česka jen málo lidí v protestanských církvích skutečně aktivních (dle sčítání 1991 se k některé z protestanských církví i v těchto regionech hlásilo méně než 10 % obyvatel). Je rovněž známo, že děti z rodin s nižším socio-ekonomickým statusem mají menší vzdělanostní aspirace a také jim schází kulturní a jazykové schopnosti, které jsou očekávány a oceňovány ve školách (Bourdieu, Passeron 1977, Goldthorpe 1996), proto mívají horší vzdělávací výsledky.

Teritoriálně diferencované ekonomické příležitosti

Druhým mechanismem, jakým působí geograficky diferencované sociálně ekonomické prostředí na prožívání, chování a jednání, je prostřednictvím teritoriálně diferencovaných ekonomických příležitostí. Galster a Sharkey (2017) chápou v tomto smyslu geografické

nerovnosti jako „prostorové struktury příležitostí“ (spatial opportunity structures). Empirické práce studující politiku a volební chování si povšimly, že v dělnických regionech v Anglii je vyšší podpora labouristům, než by odpovídalo struktuře populace. Jedním z vysvětlení je, že objektivně horším podmínkám existujícím v těchto regionech musí čelit nejen dělníci, ale všichni jejich obyvatelé, tedy i příslušníci vyšších tříd (McAllister et al. 2001), kteří ve shodě s dělníky posléze více podporují politiku Labour Party usilující o větší míru přerozdělování. Pattie a Johnston (1990) proto považují ekonomickou situaci v regionu za příčinný faktor, který má vliv na postoje voličů vůči ekonomickým tématům, ale ovlivňuje i jejich politické názory a volební chování. Voliči žijící v ekonomicky zaostávajících regionech mají proto tendenci volit s vyšší pravděpodobností levicové strany i tehdy, jestliže nepatří k jejich typickým voličům, ale jsou příslušníky jiných sociálních tříd. Kostecký a Čermák (2004) identifikovali obdobný mechanismus i v Česku: v regionech s vysokou mírou nezaměstnanosti si i lidé, kteří sami nejsou ohroženi nezaměstnaností, myslí častěji než lidé žijící v jiných regionech, že zajištění pracovních příležitostí je úkol státu.

Prostorové struktury příležitostí hrají ještě větší roli v oblasti ekonomické, zejména v oblasti sociálních nerovností a sociálně prostorových nerovností. Tickamyer (2000) argumentuje, že všechny fundamentální koncepty, které definují sociální instituce, a jako jsou „komunita, sousedství, domácnost, práce, škola, stát nebo trh práce“, „mají významnou prostorovou komponentu“ (s. 807). Sociologie zkoumající sociální nerovnosti by si proto měla prostorových aspektů více všimnout vztahů mezi prostorem a sociální nerovností. Tickamyer (2000) tvrdí, že vztahy mezi prostorovými a sociální nerovnostmi jsou komplexní. Prostorová variabilita sociálních indikátorů by neměla být považována za důsledek specifických sociálních procesů, ale za jejich kontext nebo dokonce jejich příčinu. Sociálně prostorové nerovnosti nejsou pouhým důsledkem skutečnosti, že sociálně nerovné skupiny obyvatel jsou rozmístěny do odlišných prostorových nik různými tržními nebo psychologickými mechanismy (Schelling 1969, 1971, Jones, Leishman, Watkins 2004) nebo prostřednictvím diskriminace (Wachter, Megbolugbe 1992). Podobně, Galster a Sharkey (2017, s. 1) tvrdí, že „vývoj geografických nerovností v oblasti socioekonomické, environmentální, institucionální a politické jak odrážejí, tak... ..přispívají k těmto nerovnostem mezi jednotlivci“. Ve svém článku se zaměřují na analýzu a vysvětlení mechanismů, kterými geografické nerovnosti získávají formu „prostorových struktur příležitostí“, které ovlivňují to, co se jednotlivcům podaří dosáhnout v socioekonomické oblasti. To se může stát skrze „změnu výnosů, dosažených jedincem s danými individuálními

charakteristikami během určitého období“ (s. 1). Stejné atributy jedince (např. zděděný talent nebo dosažená úroveň vzdělání) mohou přinést odlišné výnosy (např. dostupnost práce, příjmy nebo pracovní jistoty) jedincům, kteří žijí a pracují v různých teritoriích. V takových případech, když jsou všechny individuální charakteristiky jedinců totožné, mohou být odlišnosti jak v příležitostech, tak ve výsledcích přímo přisouzeny geografickým faktorům.

Galster a Sharkey (2017) si navíc všímají, že efekt geografických faktorů také změni „soubor atributů, které jedinci získají (jak pasivně tak aktivně) během celého jejich života“ (s. 1). To ve svém důsledku vede k tomu, že efekty působení geografických faktorů na sociální nerovnosti jsou kumulativní. Když různí jedinci se stejnými individuálními znaky (např. vzděláním a schopnostmi) stráví delší čas v odlišných geografických podmínkách, nerovnosti (například odlišná výše příjmů za stejný typ práce) generované působením geografických faktorů mohou být prohlubovány, kumulovány a mohou vést k dalším typům nerovností, například majetkových (Lux, Sunega, Katrňák 2011, Oliver, Shapiro 2013). Kumulativní charakter působení geografických faktorů je také zodpovědný za skutečnost, že se mohou projevat v životech jednotlivců nepřímo skrze osobní charakteristiky jejich rodičů, jejichž životní šance a úspěchy byly také ovlivněny geografickým prostředím, ve kterém žili, a proto mohou být, přinejmenším do jisté míry, „sociálně zděděny“ prostřednictvím mezigeneračního transferu nerovností (Galster, Sharkey 2017). Na rozdíl od biologických genů mohou být tyto „zděděné ne-genetické“ charakteristiky změněny aktivitou jednotlivců. Ačkoliv je v principu možné, aby jedinci změnili svoje geografické prostředí přestěhováním z jednoho místa na jiné (přinejmenším na geografické mikro a mezo-úrovni, kde jim ve stěhování nebrání hranice a další právní bariéry), ve skutečnosti takové přestěhování nemusí být jednoduché, zvláště ne pro lidi, kteří žijí v nejméně příznivých geografických podmínkách, a speciálně v případě, že jsou zároveň vlastníci nemovitostí. Pro typického obyvatele nejchudších regionů, měst či čtvrtí může být bariérou pro přestěhování jednoduše nedostatek finančních prostředků na zaplacení ceny bydlení v lepším regionu, městu či čtvrti. Přestěhování nemusí být komplikované jen z finančních důvodů, ale i kvůli potenciální ztrátě sociálních sítí a vztahů (Byun, Meece, and Irvin 2012).

Ekonomické příležitosti v regionu ovšem mohou na politické chování působit nepřímo, prostřednictvím politické socializace. Základní rysy politického chování, především ochota participovat na politickém dění a občanské postoje, bývají vytvářeny už během dětství a dospívání (Gimpel, Lay, Schuknecht 2003; Benz, Conover, Sparing 2008). Gimpel, Lay a Schuknecht (2003) ukazují, že mladí lidé dospívající v bohatých čtvrtích měst a v bohatých

suburbních prožívají politickou realitu úplně jiným způsobem než jejich vrstevníci žijící na venkově nebo v chudých městských čtvrtích. Jiným způsobem získávají informace, odlišně se vymezují k politicky citlivým tématům typu imigrace, multikulturnost nebo bezpečnost. Ještě obecnějším způsobem chápou vliv konkrétního místa („place“) na socializaci Agnew (1996, 2011) či Sack (1997). Každé místo, v němž lidé žijí, jim poskytuje specifický typ zkušeností, která formuje jejich politické postoje. Agnew (1996) si také povšiml, že prostorový kontext, který definoval jako „systém vzájemně provázaných lokálních, regionálních a globálních faktorů“, ovlivňuje i chování politických stran a dalších politických aktérů. Teritoriálně specifická kombinace složení obyvatel, politických tradic a politických institucí může poskytnout vysvětlení pro teritoriálně specifické volební chování.

Prostorové struktury příležitostí ovšem prostřednictvím teritoriálně specifické socializace ovlivňují i jiné postoje než politické. Při studiu působení geografických faktorů na výsledky vzdělávání v USA Owens (2017, s. 63) zdůraznil, že takové efekty jsou silné na mikroúrovni sousedství, protože „(k)de člověk žije, ovlivňuje jeho denní aktivity, sociální interakce, vzdělávací, pracovní a rekreační příležitosti i aspirace a očekávání“. Zajímavé informace o vlivu socializace v geograficky a sociálně specifických sousedstvích na vzdělávání poskytl experiment Moving to Opportunity, který v 90. letech 20. století realizovalo americké Ministerstvo bydlení a městského rozvoje (Department of Housing and Urban Development). V rámci experimentu byly náhodně vybrány rodiny žijící v obcích spravovaných bytových komplexech určených pro nejchudší a byl jim poskytnut kupón na bydlení, který jim umožnil hradit náklady na bydlení v socioekonomicky lepších čtvrtích. Chetty, Hendren a Katz (2015) ukázali, že po přestěhování rodin se vzdělání dosažené jejich dětmi signifikantně zlepšilo ve srovnání s kontrolním vzorkem rodin, které příležitost k přestěhování nedostaly. Čím kratší dobu děti s přestěhovaných rodin strávily v prostředí koncentrované chudoby, tím lepší výsledky vzdělání později dosáhly. Na děti, které byly socializovány v bytových komplexech pro nejchudší už delší dobu, tj. odstěhovaly se z nich až ve vyšším věku, už přestěhování žádný pozitivní efekt nemělo. Hu (2003) ukázal, že děti v rurálních oblastech v USA mají nižší vzdělanostní aspirace než děti v urbánních a suburbánních regionech i pokud jsou kontrolovány sociálně ekonomické charakteristiky rodičů. K podobným výsledkům při analýze poptávky a nabídky po středních školách v Česku dospěli i Kostecký, Mikešová a Bernard (2018).

Americký geograf Agnew (1996) si povšimnul, že prostorový kontext ovlivňuje jak volební chování voličů, tak chování samotných politických stran a dalších institucionálních

aktérů na politické scéně, které posléze působí na politickou socializaci jedinců. Teritoriálně specifickou kombinací struktury a aktivity politických institucí, sociální struktury a politické kultury lze vysvětlit, proč probíhá politická socializace specifickým způsobem v konkrétních územích, a proč mají lokálně specifické vzorce volebního chování tendenci přetrvávat v čase. To nás přivádí k dalšímu mechanismu, jakým působí geografické faktory na prožívání, chování a jednání lidí, totiž teritoriálně specifické složení institucí a jejich teritoriálně specifické aktivity.

Vliv teritoriálně specifické struktury a aktivit institucí

Vliv institucí jako zprostředkovatele vlivu geografických faktorů je dobře doložen na úrovni národních států. Existence různých politických institucí a různá pravidla politické hry vedou k odlišnému politickému chování v různých zemích (Duverger 1954, Lijphart 1984, 2002). Vzdělávací instituce a jejich odlišné fungování v různých zemích zásadně ovlivňují vzdělávací výsledky dětí. Mezinárodní srovnávací studie vzdělávacích výsledků, jako jsou například Education at a Glance (OECD 2018) přesvědčivě ukazují na to, jak hluboké rozdíly ve výsledcích vzdělávání závisí na institucích a jimi realizovaných vzdělávacích politikách. Na zásadní roli institucí v ekonomice ukazují srovnání výkonnosti ekonomik v zemích, které vznikly rozdělením původně jednoho národa do dvou zemí s odlišnými institucemi a socio-ekonomickými systémy, jako byly například Spolková republika Německo a Německá demokratická republika, nebo Korejská lidově demokratická republika a Jižní Korea.

Vliv institucí a jejich fungování je ovšem dobře pozorovatelný i na subnárodní úrovni. Při studiu voleb a politiky narazíme na to, že se liší i politické instituce a jejich aktivity v jednotlivých regionech. Často jsou zmiňovány diferencovaná aktivita lokálních organizací politických stran, specifika lokálních politických kampaní a personální složení lokálních a regionálních politických kandidátek. Politické strany nejsou přítomné ve všech lokalitách, lokální a regionální organizace politických stran se podstatně liší počtem členů (Linek, Pecháček 2006), i jejich politické aktivity jsou geograficky diferencované (Kostelecký, Kroupa 1996). Různá míra aktivity politických stran v různých regionech a lokalitách může odrážet míru naléhavosti, s jakou jsou v různých regionech a lokalitách řešeny místní problémy. Liší se samozřejmě i struktura problémů, na které strany v jednotlivých regionech a lokalitách reagují. Politické strany mají také různou schopnost propojit svoje aktivity s jinými organizacemi, které v regionech a lokalitách působí, jako jsou např. odbory, profesní organizace, církve, nebo neziskové organizace (Johnston, Pattie a Allsopp 1988), a mít tak

odlišnou schopnost etablovat se jako součást specifické místní kultury, což jim může pomáhat získávat důvěru místních obyvatel a jejich podporu ve volbách (Mikešová 2019).

Teritoriálně specifické jsou i volební kampaně, které strany ze strategických důvodů přizpůsobují místním podmínkám nebo je specificky zaměřují na regiony a lokality, které jsou pro ně z nějakých důvodů významnější než jiné. Teritoriálně specificky kampaně byly už v 60. letech popsány Katzem a Eldersveldem (1961), i později byly zaznamenány v USA (Huckfeldt, Sprague 1995), v Kanadě (Carty, Eagles 1999), nebo ve Velké Británii (Whiteley, Seyd 1994, Denver, Hands, McAllister 2004). Existující studie potvrzují, že investice stran do vyšší intenzity lokální volební kampaně zvyšuje volební podporu stran v daném území, ale i zájem o volby a volební účast (Johnston, Pattie 1995, 1997, 2006), protože zároveň mobilizují k účasti voliče vlastní strany a zároveň jsou schopné získat i některé z voličů jiných stran (Wlezien, Erikson 2001, Brady, Johnston 2006).

Teritoriálně specifictví jsou i kandidáti, kterými se strany snaží oslovit voliče. Ačkoliv teoreticky jsou kandidáti reprezentanty politických ideologií a politických programů - viz Rokkanova teorie nacionalizace politických systémů (Rokkan et al 2009), v praxi jsou volby stále o konkrétních kandidátech a ne jen o programech a ideologiích. Clarke a jeho spolupracovníci (2004) připomínají, že se politické programy hlavních stran zpravidla tolik neliší, proto se voliči soustředí především na výběr kandidátů, o kterých se domnívají, že jsou důvěryhodní a kompetentní. Empirické studie potvrzují přetrvávající vliv osob kandidátů na volební preference voličů jak v zemích s většinovým volebním systémem (Denver 2007), tak v zemích se systémy poměrného zastoupení (v Česku např. Kostecký 2003, Voda, Pink 2009).

Existuje také řada studií, které potvrzují, že voliči stále do značné míry považují kandidáty za reprezentanty lokálních a regionálních komunit, a proto mají tendenci dávat větší volební podporu kandidátům žijícím z blízkosti jejich bydliště (Johnston 1974; Rice, Macht 1987; Lewis-Beck, Rice 1983; Gimpel et al 2008; Malcová 2012). Viditelné je to zejména ve většinových volebních systémech, ale projevuje se to i ve volbách používajících poměrné volební systémy. Ve druhém případě jde především o přidělování preferenčních hlasů „domácím kandidátům“ (Rice, Macht 1987). Voliči místní kandidáty lépe znají, mají k nim tudíž větší důvěru, předpokládají zároveň určitou míru lokální loajality (Johnston 1974, Gimpel et al 2008).. Gimpel et al (2008) a Malcová (2012) zároveň potvrdili, že pozitivní vliv místního kandidáta na voliče lze pozorovat nejen v bezprostředním místě jeho bydliště, ale i v jeho vzdálenějším okolí.

Efekty geograficky diferencovaného působení institucí lze ovšem dobře zdokumentovat i v jiných oblastech než je politika, například ve vzdělávání. Existuje celá řada studií, která přisuzuje geografické rozdíly ve výsledcích vzdělávání odlišnostem ve struktuře a kvalitě škol. Část rozdílu mezi výsledky žáků z „dobrých“ a „špatných“ škol může být jistě připsána tomu, jací žáci do nich chodí. Existují ovšem nepochybně charakteristiky škol, které nejsou atributy jejich žáků, například kvalita učitelů, kvalita vzdělávacích programů a škole dostupné finanční zdroje, což spolu často vzájemně souvisí (Wacquant 2008). Obecně vzato, školy v chudých čtvrtích mívají horší charakteristiky než ostatní školy (Nieuwenhuis, Hooimeijer 2014). Takové školy mají nejenom horší výsledků žáků, ale také v průměru méně peněz, což je vidět zvláště v zemích, kde financování škol závisí hlavně na zdrojích, které se vyberou od lokálních daňových poplatníků. Školy v chudých městech a chudých čtvrtích nemají dost peněz na to, aby zaplatily kvalitní učitele a poskytovaly učitelům a žákům materiální podmínky pro vzdělávání. Roscigno a Crowley (2001) navíc ukázali, že například americké rurální školy dostávají méně peněz na vzdělávání nejen proto, že se v rurálních oblastech vybere méně na místních daních, ale i proto, že místní lokální vlády dávají na vzdělávání relativně méně, než by mohly, ve srovnání s lokálními vládami z měst a suburbánních oblastí, protože investice do vzdělávání považují za příspěvek k budoucímu „odlivu mozků“. Detailní analýza dostupných zdrojů a uskutečněných investic do vzdělávání ukázala, že lokální vlády „v rurálních oblastech také přisuzují menší investicím do vzdělávání menší hodnotu při srovnatelných zdrojích“ (Roscigno, Tomaskovic-Devey, Crowley 2006, s. 2135). Regionálně specifická role institucí byla prokázána i ve studiích snažících se vysvětlit rozdíly ve výkonu vlád a socioekonomickém rozvoji italských regionů (Putnam, Leonardi, Nanetti 1994), ve kterých autoři prokázali, že hustší síť a lepší funkčnost nevládních a dobrovolnických institucí v regionech v severní polovině Itálie vytvořila prostředí, ve kterém se produktivněji a transparentněji chovají nejenom občané těchto regionů, ale i samotné regionální vlády, což významně přispívá i k lepší ekonomické výkonnosti těchto regionů ve srovnání s regiony italského jihu.

1.4.3. Shrnutí

V této kapitole bylo ukázáno, že existuje několik typů geografických faktorů, které významně ovlivňují společenské procesy a jevy, a má proto smysl je zkoumat a analyzovat jak mechanismy, tak dopady jejich působení. Relevantní vliv na jedince i na teritoriálně definované lidské komunity mají jak prostorová variabilita fyzickogeografických znaků

prostředí, tak prostorová variabilita sociálněgeografických znaků prostředí. Variabilita či nehomogenita prostředí způsobuje, že „životní prostředí“ jedinců či různých teritoriálně definovaných komunit se vzájemně odlišuje. Odlišnosti fyzickogeografického i socioekonomického prostředí v různých teritoriích ovlivňují potřeby a zájmy místních obyvatel, které potom reflektují v jejich prožívání, chování i jednání jak v oblasti politiky, tak v oblasti ekonomiky nebo třeba rodinného života.

Existuje více kauzálních mechanismů, kterými je vliv odlišných geografických podmínek na prožívání, chování a jednání jedinců zprostředkován. Jedním z mechanismů je snaha lidí maximalizovat svůj osobní užitek, vycházející z rational choice theory a předpokladu existence homo economicus. Ekonomicky uvažující jedinci chápou geografická specifika místa jejich bydliště jako prostorově ukotvené komparativní výhody, které jim poskytují zdroje využitelné na trhu, které obyvatelům jiných lokalit a regionů k dispozici nejsou. V chování a jednání lidí z různých regionů a lokalit tak lze pozorovat racionální snahu těchto geograficky podmíněných komparativních výhod využívat. Dalším mechanismem, kterým působí variabilita geografických podmínek na jedince a lidské komunity, je prostřednictvím selektivní informovanosti. Specifická kombinace fyzickogeografických a sociálněgeografických podmínek v regionu a lokalitách, ve kterých lidé žijí, představuje i ve světě internetu a sociálních sítí stále významný zdroj informací, ze kterých jedinec získává svoji představu o tom, „jak vypadá svět“, a které ovlivňují především jeho prožívání skutečnosti, ale v důsledku i jeho chování a jednání. Třetím mechanismem, který lze identifikovat především u vlivu variability sociálněgeografických znaků prostředí na jedince i komunitu, je snaha o konformitu, která vychází z psychologicky dokumentované potřeby většiny lidí patřit do společenství ostatních lidí a sdílet s nimi společné hodnoty a normy chování. Čím je sociální prostředí geograficky heterogennější, resp. čím vnitřně homogennější jsou teritoriálně definované lidské komunity a čím odlišnější jsou jedna od druhé, tím silnější sociální tlak okolí na jedince je tímto způsobem vytvářen a tím větší vliv na chování a jednání lidí lze pozorovat.

2. Vybrané publikace habilitanta - shrnutí základních výsledků a jejich diskuse

V této části habilitační práce jsou shrnuty základní výsledky vybraných publikací habilitanta. První sada je tvořena celkem sedmi texty, které se věnují především analýzám vlivu prostorového, nebo obecněji geografického kontextu na politické uvažování, chování a

jednání jednotlivců a komunit. Druhá série je tvořena pěti texty, které představují výsledky analýzy vlivu geografického kontextu na sociální a sociálně-ekonomické nerovnosti. Třetí skupinu textů tvoří dva články, které ukazují na obecnější možnost vyžití analýzy vlivu geografického kontextu na interpretaci vědeckých zjištění a formulaci vědeckých hypotéz a teorií.

2.1 Geografický kontext jako faktor ovlivňující politické chování – shrnutí výsledků vybraných publikací

Článek „*Economic, social and historical determinants of voting patterns: 1990 and 1992 parliamentary elections in the Czech Republic*“ vydaný v roce 1994 navazuje na v textu habilitační práce zmíněnou analýzu geografických vzorců volebního chování z prvních svobodných parlamentních voleb v roce 1990 (Blažek, Kostecký 1992), rozšiřuje ji o analýzu výsledků parlamentních voleb v roce 1992 a zároveň zvětšuje počet analyzovaných politických stran. Používá stejnou metodologii, totiž regresní analýzu agregátních dat, v nichž je volební podpora nejvýznamnějším politickým stranám v jednotlivých okresech Česka chápána jako závisle proměnná a indikátory charakterizující ekonomické prostředí, sociální, národnostní a demografické složení populace v okrese jsou použity jako nezávisle proměnné. Inovací je rovněž zahrnutí výsledků historických parlamentních voleb z roku 1946 mezi nezávisle proměnné. To umožnilo odhadovat vliv působení historických faktorů typu regionálně specifické politické tradice a politická kultura současně s vlivem tradičních kompozitních proměnných charakterizujících voličskou populaci v době konání voleb.

Výsledky regresních analýz ukázaly, že nejlepšími prediktory prostorových vzorců volebních výsledků v roce 1990 a 1992 byly proměnné, které charakterizovaly volební výsledky historických stran ve volbách v roce 1946, národnostní složení (zvláště proměnná podíl obyvatel hlásících se k moravské a slezské národnosti ve sčítání v roce 1991) a proměnné charakterizující religiozitu. Teprve po nich přišly na řadu proměnné zachycující sociálně-ekonomickou strukturu populace, jako jsou sektor zaměstnání nebo dosažené vzdělání. Výsledky ukázaly, že politické preference byly na počátku 90. let 20. století, před provedením ekonomické transformace a v jejích počátcích, spíše endogenní a relativně méně ovlivněné reakcí na průběh a dopady aktuálního socioekonomického vývoje. Geografické vzorce volebního chování na počátku 90. let do značné míry kopírovaly historicky vzniklé geografické vzorce politického chování, které sice původně mohly odrážet geografickou

diferenciaci sociálních a ekonomických struktur existujících v předkomunistickém období, ale po více než čtyřiceti letech bez normální kompetitivní politiky již nekorespondovaly s aktuálními geografickými vzorci sociálních a ekonomických struktur.

Článek „*Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst*“ vydaný v roce 1997 se soustřeďuje na politické dění na lokální úrovni. Analyzuje politické chování, politickou kulturu, místní mocenskou strukturu, roli a participaci politických subjektů v místní politice tří vybraných měst – Českého Krumlova, Teplic a Nového města nad Metují. Metodologicky vychází spíše ze sociologické a politologické tradice, jádrem empirického výzkumu byla tři reprezentativní dotazníková šetření provedená na populaci jmenovaných měst, která byla doplněna rozhovory s místními politickými a ekonomickými elitami a sekundární analýzou dostupných dat, které charakterizovaly způsob vládnutí, ekonomický a sociální vývoj ve zkoumaných městech v letech 1989-1994. Dotazníková šetření zkoumala jednak obecné hodnotové orientace obyvatel, postoje k lokální politice, politickou kulturu a politickou participaci voličů. Výsledky sociologického výzkumu provedené asi půl roku před konáním komunálních voleb v roce 1994 byly následně doplněny analýzou výsledků komunálních voleb, které se uskutečnily na podzim roku 1994.

Analýzy prokázaly, že existují některé obecné souvislosti mezi obecnými hodnotovými orientacemi a volebním chováním, které platí ve všech třech zkoumaných městech a jsou tedy do z větší části nezávislé na lokálním kontextu. Ukázalo se například, že nejvýznamnějším faktorem určujícím politické postoje a politickou participaci občanů, resp. jejich stranické preference, je pocit vyřazenosti ze společnosti. U lidí, kteří se považují za bezmocné a neschopné ovlivňovat veřejné dění, to může vést k preferování opozice jako formě protestu proti momentálně vládnoucím politickým elitám. Pokud je pocit odcizení a bezmocnosti silnější, vede k rezignaci na snahu zasahovat do veřejného života a vědomému rozhodnutí se voleb vůbec nezúčastňovat. Srovnání výsledků ze tří zkoumaných měst ovšem také ukázalo, že politická kultura tří zkoumaných měst se odlišovala dosti zásadně a korespondovala se stranickými preferencemi nejen v komunálních, ale i v parlamentních volbách. Například v populaci východočeského Nového Města nad Metují bylo možno podle jejich postojů přiřadit k liberálně smýšlejícím 45 % obyvatel, zatímco v případě severočeských Teplic bylo možno takto označit jenom 24 % obyvatel. Ukázalo se rovněž, že fungování a výkon lokální politické reprezentace má zásadní vliv na politické chování občanů ve městě, což je další z příkladů působení typického kontextuálního vlivu na formování politických hodnot i reálné politické chování obyvatel.

Článek „*Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů*“ byl vydán v roce 2004. Článek byl jedním z výstupů výzkumného projektu, který byl přímo zaměřen na analýzu vlivu geografických faktorů na formování politických orientací voličů. Text představuje výsledky analýzy, která byla postavena na kombinaci různých metodologických přístupů. Nejprve byla na základě sekundární analýzy dostupných agregátních sociálních, ekonomických a volebních dat identifikovány čtyři modelové regiony, který byly vymezeny tak, aby byly vnitřně co nejhomogennější a zároveň vzájemně co nejvíce odlišné. V konečném výsledku šlo o metropolitní region Prahy (Praha a okresy Praha-východ a Praha-západ), region Ostrava (Ostrava a okres Karviná), region Zlín (okresy Zlín, Uherské Hradiště a Hodonín) a region Louny (okresy Louny, Rakovník, Beroun, Kladno). Každý z těchto modelových regionů představoval specifický typ geografického prostředí, v němž lidé žijí a v němž se vytvářejí jejich politické postoje a preference. V těchto čtyřech regionech (a paralelně i na vzorku populace v celé republice) byly v roce 2000 provedeny reprezentativní sociologické výzkumy, ve kterých byli respondenti detailně dotazováni na svoje hodnotové orientace a politické preference. Design výzkumu umožnil analyzovat individuálně získané informace od jednotlivých respondentů v kombinaci s detailními informacemi charakterizujícími regionální kontext jejich politického uvažování, chování a jednání.

Výsledky analýz ukázaly, že politické postoje jsou formovány jak individuálními charakteristikami jednotlivců, tak kontextem, ve kterém tito jednotlivci žijí. Podpora ekonomického liberalismu kupříkladu významně souvisí se vzděláváním, lidé se základním vzděláváním jsou ekonomicky podstatně méně liberální než lidé s vyšším vzděláním. Ukazuje se ovšem zároveň, že podpora ekonomického liberalismu mezi lidmi se základním vzděláním je tím vyšší, čím větší podíl vysoce vzdělaných v regionu žije a čím lepší ekonomická situace v něm je. Podobně jsou katolíci mezi respondenty obecně sociálně konzervativnější než nevěřící. Nevěřící žijící v regionech s vyšší religiozitou jsou ovšem podstatně sociálně konzervativnější než nevěřící žijící v regionech, kde je v populaci jen malý podíl katolíků. Při porovnávání síly vlivu kompozitních a kontextových proměnných na politické orientace se ukázalo, že záleží na konkrétních zkoumaných komponentách takových politických orientací.

Článek „*Model predikce výsledků voleb – alternativní přístup k odhadům volebních výsledků ve volebních obvodech*“ byl vydán v roce 2005 jako primárně metodologický

příspěvek. Motivem k jeho sepsání byla autorova zkušenost s relativně velkou mírou nejistoty, kterou bylo při odhadování výsledků voleb, ve smyslu rozdělení mandátů jednotlivým kandidujícím stranám, možno pozorovat při realizaci výzkumu předvolebních stranických preferencí za použití tradičních sociologických metod výběrového dotazníkového šetření, a jeho snaha využít geografické znalosti pro vylepšení tradičně používaných metod. Kvalitně provedené sociologické výběrové šetření na reprezentativním vzorku populace dokáže udělat věrohodné odhady stranických preferencí, které jsou kromě neodstranitelných chyb typu úmyslně nepravdivé informace poskytované respondenty zatíženy především výběrovou chybou. Při velikosti vzorku 1000 respondentů, se výběrová chyba, která je způsobena skutečností, že nebyla dotazovaná celá populace, ale pouze její část, pohybuje v rozmezí od cca 1 do 3 procentních bodů, podle toho, jak velké procento respondentů uvedlo danou odpověď (jestliže výběrové šetření zjistí, že 50 % respondentů se považuje za liberální, ve zkoumané populaci je podíl takových lidí v rozmezí 47-53 %, jestliže 10 % respondentů se prohlásí za konzervativce, je jejich skutečný podíl v populaci v rozmezí 9-11 %). Jestliže je počet respondentů v šetření menší, výběrová chyba se relativně rychle zvětšuje. Při předvolebních odhadech volebních výsledků v Česku se z praktických důvodů – kvůli kapacitám tazatelské sítě i ceně výzkumu - nemůže dělat reprezentativní šetření v každém kraji, v nichž se v českých parlamentních volbách přidělují mandáty. Na počátku 21. století se výjimečně uskutečnilo i několik výzkumů v jednotlivých krajích, ale jen na omezeném vzorku populace, který představuje jen cca 300 až 600 respondentů v každém ze 14 krajů, čímž se významně zvyšuje výběrová chyba.

Autorem navržený alternativní model vychází z pozorování, že prostorové vzorce volebních preferencí byly v Česku značně stabilní, informace o prostorových vzorcích volebních preferencí lze navíc získat analýzou výsledků voleb, která je udělána na úplném vzorku (tj. máme informace o všech hlasujících), tedy bez výběrové chyby. Tyto informace o relativních poměrech volební podpory jednotlivým stranám nebo stranám patřícím do ideologicky stejné politické rodiny získané z reálných volebních výsledků z již uskutečněných voleb se kombinují s informacemi z předvolebních výzkumů pořízených tradiční metodou celostátního reprezentativního sociologického dotazníkového šetření provedeného před nadcházejícími volbami. Informace o stranických preferencích získaných ze sociologického výzkumu jsou za pomoci metody minimální divergence vyvinuté Igorem Vajdou z Ústavu teorie informace a automatizace AV ČR (Vajda, van der Meulen 2005) „přepočítány“ na úroveň jednotlivých krajů. Výsledky navrhovaného modelového řešení jsou následně

porovnávány s výsledky tradičně provedených sociologických dotazníkových šetření, které byly realizovány v jednotlivých krajích, resp. senátních obvodech v případě voleb do Senátu.

Srovnání kvality odhadů potvrzuje, že u voleb do Poslanecké sněmovny nebo krajských zastupitelstev poskytuje modelové řešení srovnatelné nebo kvalitnější odhady než tradiční postupy, a je navíc mnohem levnější. Obecně platí, že modelové řešení je nejvhodněji použitelné za politicky stabilní situace, kdy se stranický systém mezi volbami dramaticky nemění, protože v takovém případě jsou informace o geografických vzorcích stranických preferencí z minulých voleb dosti spolehlivou informací o tom, jak se budou chovat voliči ve volbách budoucích. Při významných změnách stranického spektra (vznik nových relevantních stran, rozdělení stávajících stran) je modelové řešení méně vhodné, protože nedokáže predikovat chování voličů nových stran. Také v případě, že ve volbách hrají velkou roli osobnosti jednotlivých kandidátů a menší roli stranická afiliace, jako je tomu typicky při volbách do Senátu, je modelové řešení vhodné relativně méně než tradiční sociologické metody.

Článek „*Czech Green politics after two decades: the May 2010 general election*“ byl publikován v roce 2011. Předkládal výsledky výzkumů zaměřených na studium geografických, environmentálních a institucionálních faktorů a jejich vliv na „zelenou politiku“ v Česku. Mezinárodnímu publiku byla nejprve stručně představena podpora Straně zelených, jako politického reprezentanta environmentalisticky orientované politické ideologie, v Česku v letech 1990 – 2010. Text dokládá, jak volební podpora Strany zelených, která byla schopná získat parlamentní zastoupení jak součást koalice Liberálně sociální unie, od počátku 90. let postupně klesala, zatímco aktivita environmentálních neziskových organizací se paralelně s tím zvětšovala. Jedno z vysvětlení bylo jak ideologicky tak geograficky odlišné zázemí obou skupin: zatímco Strana zelených byla nejsilnější v menších městech se špatným životním prostředím a byla reprezentována většinou techniky se středním stupněm vzdělání, environmentalistické neziskové organizace byly aktivní především v největších městech a byly reprezentovány lidmi s přírodovědeckým a sociálněvědním vysokoškolským vzděláním.

Bod zvratu nastal na počátku 21. století, kdy se aktivisté z environmentalistických hnutí rozhodli v masové míře vstupovat do Strany zelených, až v roce 2002 získali nad stranou kontrolu. Následně, v první dekádě 21., století zažívala Strana zelených svoje největší politické úspěchy. V roce 2006 se dostala jako samostatná strana poprvé do Poslanecké sněmovny a získala i významné pozice ve vládě jako menší koaliční partner pravicových stran. Institucionální změna Strany zelených byla doprovázena změnou voličské základny a

s tím související změnou prošel i geografický vzorec její podpory mezi voliči. Ze strany podporované primárně v ekologicky nejvíce postižených regionech Česka se stala stranou s relativně nejsilnější podporou mladších vzdělaných liberálů v největších metropolích. Z geografického hlediska bylo důležité také zjištění, že jak „stará“ tak „nová“ Strana zelených měla nízkou podporu v regionech s největším podílem sociálně konzervativních voličů, což naznačovalo nově vznikající politické štěpení mezi konzervatismem a sociálním a environmentálním liberalismem, které se později stalo jedním z klíčových politických štěpení v mnoha vyspělých zemích.

Kapitola v knize „*The Political Ecology of Czech Metropolitan Areas – is there a Post-Communist Metropolitan Model?*“ byla vydaná jako součást knihy „*The Political Ecology of the Metropolis*“ v roce 2013. Kapitola je příspěvkem českého týmu k úsilí velkého mezinárodního výzkumného konsorcia International Metropolitan Observatory, které zkoumalo prostorovou diferenciaci politického chování ve stovkách metropolitních oblastí v celkem 11 zemích, její souvislosti se sociálně prostorovými nerovnostmi a její dopady na fungování metropolí jako funkčního geografického celku. Metropolitní oblasti byly definovány jako jádra metropolí a obce v jejich zázemí spojené intenzivní denní dojížděnkou, která měla v součtu nejméně 200 tisíc obyvatel, v Česku šlo tedy o metropolitní oblasti Prahy, Brna, Olomouce a Plzně. Výzkum byl metodologicky postaven na analýze sekundárních dat charakterizujících jednotlivé municipalit v metropolitních oblastech.

Výzkum prokázal, že je jen relativně málo pravidelností v sociálně prostorové struktuře metropolí, které se dají považovat za natolik univerzální, že je lze najít ve všech metropolitních oblastech ve všech zemích zahrnutých do výzkumu. Ve všech zkoumaných metropolitních oblastech bylo například možno identifikovat různé typy municipalit, které se vzájemně odlišují svými geografickými charakteristikami (např. hustotou obyvatel a podílem rodinných domů) a sociálně ekonomickým a demografickým složením populace. Pokud jde o volební chování, mezi společné rysy všech metropolitních oblastí patří skutečnost, že volební účast v národních volbách je větší než volební účast v komunálních volbách, volební účast je obecně větší v municipalitách, které mají menší počet obyvatel. Specifickým rysem českých metropolitních oblastí byla větší variabilita volebních preferencí mezi metropolitními oblastmi navzájem než meziobecní variabilita uvnitř jednotlivých metropolitních oblastí. Politické preference tak měly v Česku spíše regionální než lokální charakter. To je dáno především tím, že variabilita sociálně ekonomických charakteristik municipalit uvnitř metropolitních oblastí je v Česku mnohem menší než hodnoty obdobných indikátorů zjištěné

ve všech ostatních zemích. Sociálně prostorové nerovnosti byly i po dvaceti letech po zahájení ekonomické transformace v metropolitních oblastech v Česku v mezinárodním srovnání stále velmi malé.

Článek „*Urbánno-rurálně rozdíly voličského správania v Česku a na Slovensku*“ byl vydán v roce 2015. Zaměřuje se na analýzu vlivu populační velikosti obce, která slouží jako proxy proměnná identifikující urbánnost a ruralitu, na volební výsledky parlamentních a komunálních voleb po roce 1989 v Česku a na Slovensku. Analýzy výsledků parlamentních voleb potvrdily předpoklad, že urbánno-rozdíly volebního chování jsou větší, než naznačují analýzy postavené pouze na výběrových sociologických šetřeních. Populační velikost především významně ovlivňuje volební účast. V obou zemích platí, že volební účast obecně roste spolu s klesající populační velikostí obce a úplně největší je v nejmenších obcích. Účast v komunálních volbách je citlivější na populační velikost obce než volební účast v parlamentních volbách. To se dá částečně vysvětlit teorií racionální volby: hlas jednoho voliče má totiž v komunálních volbách větší hodnotu než hlas jednoho voliče v parlamentních volbách, takže volič v malé obci má větší vliv na složení zastupitelstva v malé obci než ve velkém městě, a proto má i větší důvod se voleb aktivně zúčastnit.

Skutečnost, že volební účast se s klesajícím počtem obyvatel v obcích zvyšuje i v parlamentních volbách, však aplikací teorie racionální volby vysvětlit nelze, protože hlas voliče v malé obci má v parlamentních volbách stejnou váhu jako hlas voliče z velkého města. Pravděpodobným vysvětlením je působení efektu sociální kontroly, který je díky vzájemné známosti lidí v malých obcích větší než v populačně velkých městech, a který obecně povzbuzuje konformitu. Dalším vysvětlením vyšší volební účasti v parlamentních volbách u voličů v malých obcích může být i skutečnost, že účast ve volbách se pro ně stává habituálním chováním – voliči zvyklí chodit v malých obcích ke komunálním volbám prostě přicházejí „ze zvyku“ i k volbám parlamentním. Zatímco efekt velikosti obce na účast ve volbách se v obou zemích velmi podobá, rurálně-urbánní rozdíly v politických preferencích jsou v obou zemích značně odlišné. Zatímco na Slovensku odrážely hlavní politické konflikty voličské rozdíly mezi preferencemi rurálního a urbánního voličstva (venkovští voliči systematicky silněji podporovali levicové strany, zatímco městští voliči strany pravicové), v Česku se vliv rurálně-urbánní dimenze ve volbách ve zkoumaných letech příliš neprojevoval. Výjimkou z výše uvedeného je silnější podpora KDU-ČSL v malých obcích a postupné posilování rurálního charakteru voličů KSČM. Vzhledem k politické nekompatibilitě těchto dvou stran nedošlo v Česku k vytvoření rurálního politického bloku podobného tomu slovenskému.

2.2 Geografický kontext jako faktor ovlivňující sociální a socioekonomické nerovnosti – shrnutí výsledků vybraných publikací

Článek „*Regionální diferenciacie na trhu bydlení a její příčiny*“ byl publikován v roce 2000. Zaměřuje na analýzu regionální diferenciacie cen na trhu bydlení a identifikaci jejich příčin. Článek je jedním z výsledků výzkumného projektu, který ve druhé polovině 90. let zkoumal vývoj na trhu s bydlením po jeho částečné liberalizaci formou deregulace prodejních cen a deregulace cen nově uzavíraných nájemních smluv. Protože v 90. letech neexistovalo žádné systematické sledování vývoje cen na trhu s bydlením, bylo rozhodnuto uskutečnit vlastní šetření. V letech 1996 až 1997 výzkumný tým po dobu půl roku sledoval inzeráty nabízející domy a byty na prodej či k pronájmu a také inzeráty lidí, kteří hledali dům či byt ke koupi či k nájmu. Zdrojem informací byly především specializované inzertní noviny, resp. a nabídky a poptávky realizované prostřednictvím velkých realitních kanceláří. Celkem byly shromážděny informace o více než 22 000 případech. Po kontrole a vyřazení neúplných a duplicitních dat zbylo 12 943 záznamů na straně nabídky a 8 745 záznamů na straně poptávky, což tvořilo dostatečně velký soubor pro analýzu regionální diferenciacie na úrovni okresů. U každého záznamu byla k dispozici minimálně informace o velikosti bytu/domu, jeho poloze a poptávané nebo nabízené ceně.

Z dostupných údajů o cenách byl vypočten odhad průměrné tržní ceny bydlení v určitém okrese, v přepočtu na metr čtvereční podlahové plochy obydlí, zvláště pro rodinné domy a zvláště pro byty. Tyto ukazatele sloužily jako závisle proměnné, jejichž hodnoty v okresech jsme se snažili vysvětlit sadou 34 nezávisle proměnných, které charakterizovaly stávající bytový fond a jeho využití, dále popisovaly obyvatelstvo v jeho nejrozličnějších strukturách a také se vztahovaly k vlastnímu území okresu z hlediska jeho atraktivnosti přírodních či jiných kvalit. Po korelační analýze a vyřazení proměnných s vysokou mírou multikolinearity bylo nakonec použito celkem 25 nezávislých proměnných, které byly použity metodou back-wise regression v regresních modelech vysvětlujících postupně prostorovou variabilitu cen rodinných domů, cen bytů a cen pronájmu (bez odlišení domu a bytu).

Výsledky analýz prokázaly, že dominantní část regionální variability prodejních cen domů i bytů (70-80 %) bylo možno vysvětlit malým počtem nezávisle proměnných, které přímo nebo nepřímo charakterizovaly objem disponibilních finančních prostředků v dané územní jednotce, tj. velikosti příjmů jak zaměstnanců, tak i osob samostatně výdělečně činných. To potvrdilo, že po deregulaci prodejních cen nemovitostí cen bylo velmi rychle

dosaženo stavu, kde tržní ceny víceméně odrážely koupěschopnou poptávku místních obyvatel. Regresní model cen tržních pronájmů byl méně úspěšný – vysvětlil jen 56 procent regionální variability, pravděpodobně i proto, že ceny kvůli malému počtu případů pronajatých rodinných domů nemohly odlišovat pronájmy bytů a rodinných domů a zahrnovaly obojí. Nejvýznamnější proměnné byly opět proměnné charakterizující oblast podnikání, koupěschopné poptávky i situace na trhu práce. Na rozdíl od cen domů a bytů však hrála roli proměnná charakterizující podíl zahraničních hostů na celkovém počtu ubytovaných turistů. To naznačilo, že ceny nájemného nemusí odrážet jen koupěschopnou poptávku domácí populace, ale že poptávka na trhu s bydlením může být importována ze zahraničí, což byl jev, který se u koupě a prodeje nemovitostí objevil až později.

Článek „*Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád?*“ byl publikován v roce 2007 jako shrnutí výsledků výzkumného projektu, který se soustředil na zkoumání geografické diference ekonomického vývoje, úrovně sociálního kapitálu a výkonu vlád a především jejich vzájemných souvislostí. V tomto případě byla územní jednotka sledování definována jako kraj, protože kraj byla jediná územní jednotka na úrovni mezi obcemi a státem, která měla svoji vlastní volenou samosprávu. Výzkum byl inspirován obdobným výzkumem prováděným po roce 1970 v Itálii, kdy tam byly zavedeny samosprávné regiony s vlastními regionálními vládami a vlastními kompetencemi (Putnam, Leonardi, Nanetti 1994). Jeho autoři předpokládali, že výkonnost regionálních vlád v Itálii se bude lišit, ačkoliv všechny teoreticky začaly při svém založení v 70. let „na stejné startovací čáře“. Při výzkumu vycházeli z hypotézy, že výkonnost regionálních vlád bude odrážet ekonomickou výkonnost regionu, závěr jejich výzkumů ale překvapivě prokázal, že klíčovým faktorem pozitivně ovlivňujícím jak ekonomickou výkonnost, tak výkonnost vlád, je úroveň sociálního kapitálu v regionu.

Výzkum realizovaný v Česku potvrdil, že výkonnost „krajských vlád“ se po zavedení krajského zřízení v roce 2000 začala rychle odlišovat – indikované mezikrajské rozdíly byly významné. Zároveň se ovšem ukázalo, že rozdíly v ekonomické výkonnosti, úrovni sociálního kapitálu a výkonnosti krajských vlád v Česku spolu ve sledovaném období vzájemně příliš nekorelovaly, byl naopak indikován pozitivní vliv úrovně vzdělanosti obyvatel v kraji na všechny tři zkoumané složky. Bylo ovšem také prokázáno, že úroveň sociálního kapitálu v krajích Česka pozitivně koreluje s relativní změnou v ekonomické výkonnosti krajů. Jinými slovy: kraje s vysokým sociálním kapitálem měly tendenci k rychlejšímu ekonomickému růstu než kraje s nízkým sociálním kapitálem. Je proto možné, že po určité delší době bude

možné identifikovat i korelaci mezi úrovní sociálního kapitálu a „absolutní úrovní“ ekonomické výkonnosti v kraji. Při diskusi výsledků empirického sledování souvislost výkonu krajských vlád, ekonomické úrovně a úrovně sociálního kapitálu v Česku autoři také upozornili na to, že v Putnamově přístupu je podceňován vliv geografických faktorů; kterými jsou v případě Česka např. centrální versus periferní poloha, sousedství s bohatými zahraničními regiony versus sousedství s chudými zahraničními regiony nebo odlišnosti v míře urbanizace, které nejsou na rozdíl od zkoumaných charakteristik krajů endogenní, ale působí jako externí faktory z pozice jednotlivých krajů a aktérů v nich působících neovlivnitelné.

Článek „*Housing Affordability in Czech Regions and Demographic Behaviour – Does Housing Affordability Impact Fertility*“ publikovaný v roce 2009 se soustřeďuje na analýzu regionální diferenciace dostupnosti bydlení a demografického chování a jejich vzájemných souvislostí. Vysvětlovat a predikovat rozdíly v demografickém chování jednotlivců, tedy např. plánování rodičovství, sňatkové chování nebo samotné rození dětí, je prakticky nemožné, protože jsou ovlivněny velkým počtem faktorů, z nich některé jsou zcela individuálně specifické. Vysvětlovat a predikovat demografické chování celých populací nebo jejich regionálně definovaných subpopulací je podstatně jednodušší, protože lze zanedbat chování jednotlivců a spolehnout na „zákony velkých čísel“. Odlišnosti v demografickém chování populací bývají tradičně vysvětlovány působením různých faktorů, z nichž některé jsou definovány strukturálními a biologickými charakteristikami populací (např. počty žen v reprodukčním věku, podíl neplodných žen, zdravotní stav populace...), ale také sociálními a kulturními charakteristikami populace (např. religiozitou, vnímaným ideálním počtem dětí v rodině...). Článek se soustředí na analýzu vlivu jednoho ze sociálně ekonomických faktorů, které tvoří další z typů faktorů podmiňujících demografické chování, totiž dostupnosti bydlení, na porodnost. Jednotkou sledování byly okresy, použitou metodou byla vícenásobná regresní analýza pracující s agregátními daty za okresy. Závisle proměnné charakterizující fertilitu byly definovány dvě: průměrný věk matky při narození prvního dítěte jako ukazatel charakterizující časování porodů a úhrnná plodnost jako agregátní ukazatel fertility. Pro každý okres byl z dostupných dat také vypočítán indikátor finanční dostupnosti bydlení definovaný jako poměr ceny jednoho metru čtverečního vlastnického bydlení v okrese a průměrných hrubých příjmů v okrese (price-to-income ratio), který sloužil jako nezávisle proměnná. Kromě toho byla pro každý okres vypočtena řada dalších ukazatelů, které v modelech posléze sloužily jako kontrolované proměnné, o nich víme, že mohou ovlivňovat fertilitu, ale jejich

vliv není předmětem našeho zájmu. Konkrétně to byla míra nezaměstnanosti, průměrná hrubá mzda, míra religiozity a míra vzdělanosti u žen ve věku 25-29 let a míra urbanizace.

Výsledky analýz prokázaly, že meziokresní variabilita v dostupnosti bydlení byla ve sledovaném období významná, hodnota ukazatele price-to-income vyjádřená jako procento hrubého měsíčního příjmu potřebné pro zakoupení jednoho metru čtverečního plochy bytu do osobního vlastnictví kolísala od 19 % v okresech s relativně nejdostupnějším bydlením (místní průměrný jednoměsíční hrubý plat tedy stačil koupit na cca 5 m²) po 89 % v okresech s nejméně dostupným bydlením (místní průměrný hrubý jednoměsíční hrubý plat stačil na koupit cca 1,1 m²). Výsledky analýz ukázaly, že rozdíly v dostupnosti bydlení ovlivňovaly ve zkoumaném období především časování porodů – v okresech s finančně dostupným bydlením byla průměrný věk matky při narození prvního statisticky významně nižší než v okresech se špatnou dostupností bydlení, kde byl věk prvního porodu odkládán do vyššího věku. Ukázalo se naopak, že dostupnost bydlení neovlivňovala celkovou fertilitu. Vzhledem k celkovému nízkému počtu dětí mohly ženy, které v okresech se špatnou dostupností bydlení odkládaly rození dětí do vyššího věku, porodit plánované děti později, takže dostupnost bydlení neměla na celkovou fertilitu vliv.

Článek „*Problémové čtvrti ve městě a politiky k jejich regeneraci – případová studie Prahy*“, byl vydán v roce 2012. Jde o další příspěvek českého týmu v práci výzkumného konsorcia International Metropolitan Observatory. V článku jsou představeny výsledky případové studie Prahy, jádra Pražské metropolitní oblasti, která byla zaměřena na identifikaci problémových čtvrtí ve městě a analýzu politik, které jsou veřejnou správou na různých teritoriálních úrovních aplikovány s cílem provést regeneraci takových problémových čtvrtí. Výzkum byl součástí komparativního mezinárodního výzkumu, proto používal standardizovanou metodologii, takže výsledky jsou přímo porovnatelné s výsledky obdobných studií paralelně probíhajících v jiných velkých městech ve všech 11 zemích účastnících se projektu. Článek navazuje na detailní studii, ve které byly shromážděny indikátory „sociální problémovosti“ na úrovni 57 městských částí Prahy a tyto indikátory následně využity pro identifikaci „problémových městských částí“ v Praze. Z problémových městských částí byly nakonec vybrány dvě, Praha 3 (jejímž jádrem je Žižkov) a Praha 11 (jejímž jádrem je sídliště Jižní Město), u nichž existovala nějaká doložená historie politik zaměřených na regeneraci „problémových čtvrtí“. Metodologicky byla studie postavena na analýze dokumentů a strukturovaných rozhovorech s aktéry regeneračních projektů. Respondenti rozhovorů byli rekrutováni z řad místních politiků, úředníků, zástupců

neziskových organizací a dalších institucí metodou sněhové koule, nejprve byli osloveni lidé, o nichž bylo ze studia dokumentů zřejmé, že patří ve svých městských částech ke klíčovým aktérům regenerace a na jejich doporučení pak byli oslovováni další respondenti.

Z výsledků analýz vyplynulo, že „politiky regenerace problémových čtvrtí“ se v praxi postsocialistického města ve zkoumaném období významně odlišovaly od toho, co lze pozorovat v západních městech. V Praze byly tyto politiky velmi nízko na žebříčku politických priorit. Všechny studované dokumenty implicitně předpokládaly, že situace města/městské části/čtvrťi se bude zlepšovat, bude docházet k odstraňování existujících problémů a bude se zvyšovat ekonomický a sociální status jeho obyvatel. Jeden z hlavních důvodů pro nízkou pozornost věnovanou politice regenerací byla skutečnost, že sociálně prostorové rozdíly v Praze byly ve srovnání s ostatními zkoumanými městy velmi malé, žádné ze čtvrtí města nebylo možno považovat za deprivované, tj. takové, ve kterých by kumulace sociálních problémů různého typu dovolila hovořit o segregaci či sociálně prostorovém vyloučení obyvatel celých čtvrtí. Prostorově koncentrované problémy v Praze nepochybně existovaly, ale zpravidla se vyskytovaly jen v podobě mikrolokální, zahrnující jen jednotlivé domy, shluky domů nebo maximálně oblasti o rozsahu jednoho či několika bloků. Proto nebyly prostorově koncentrované problémy nejvýznamnějšími aktéry z řad politiků působících na celoměstské úrovni zpravidla vůbec identifikovány.

Článek „*The innovative regions in the Czech Republic and their position in the international labour market of the highly skilled workers*“ byl publikován v roce 2014. Představuje výsledky výzkumu, který se soustředil na analýzu inovativních regionů v Česku, které lze považovat za „ostrovny inovací“, v nichž se koncentrují nejsofistikovanější výroby, výzkumné a vývojové kapacity, které jsou výhodně zapojeny do mezinárodní dělby práce, a v nichž je aplikována efektivní politika podporující inovace. Hlavním cílem výzkumu bylo analyzovat pozici českých regionů s nejvyšší koncentrací aktivit výzkumu a vývoje na mezinárodním trhu práce vysoce vzdělaných pracovníků. Nejdříve byla analyzována prostorová diferenciací aktivit výzkumu a vývoje v Česku, identifikovány nejinnovativnější regiony a ohodnocena jejich pozice na mezinárodním trhu vysoce kvalifikované práce prostřednictvím analýzy emigrace a imigrace vysoce kvalifikovaných pracovníků, včetně motivů pro migraci. Metodologicky výzkum vycházel ze sekundární analýzy dostupných dat OECD o výzkumu a vývoji a jeho zaměstnancích v nejvyspělejších zemích, obdobných datech Eurostatu o regionech Evropské unie a z vlastního dotazníkového šetření

uskutečněného mezi českými vědci a výzkumníky s relevantní zkušeností zahraniční profesionální migrace.

Analýzy prokázaly, že aktivity výzkumu a vývoje jsou v Česku vysoce prostorově koncentrované do oblasti Prahy a jejího zázemí, v menší míře do Brna. Oba regiony přitahují nejkvalifikovanější pracovníky z Česka. Ačkoliv jsou oba regiony migrací vysoce kvalifikovaných i dalšími způsoby propojeny s ostatními ostrovy inovací v západní Evropě a USA, migrační toky jsou nesymetrické - české ostrovy mají se západními ostrovy inovací záporné migrační saldo nejkvalifikovanějších pracovníků. Tento brain drain není závažný z hlediska kvantitativního, analýza publikační výkonnosti českých vědců odcházejících do pracovišť výzkumu a vývoje do zahraničí však ukázala, že se jedná o emigraci „nejlepších z nejlepších“. Motivy pro emigraci se liší podle typu profese: vysoce kvalifikovaní v technických oborech odchází z Česka primárně kvůli financím, vysoce kvalifikovaní pracovníci ve vědě odcházejí primárně za prestiží zahraničních pracovišť a nejlepšími dostupnými podmínkami pro vědeckou práci. Nejinovativnější regiony Česka jsou však schopné získávat nejkvalifikovanější pracovníky ze třetích zemí, kteří do značné míry kompenzují záporné migrační saldo zaznamenaných u Čechů.

Kapitola „*Střední školy v regionech Česka: ovlivňuje periferní poloha nabídku škol, poptávku po nich a úspěšnost jejich studentů?*“ byla vydána v roce 2018 jako součást knihy „Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově“. V rámci projektu, který se věnoval životním podmínkám v periferních regionech, představuje tato kapitola výsledky analýz středoškolského vzdělávání a jeho vlivu na životní dráhy jedinců v závislosti na jejich místě bydliště. Kapitola zkoumá, zda se geografické faktory relevantním způsobem promítají do toho, jak si zájemci o studium střední školy vybírají a jaká je úspěšnost jejich absolventů. V českém kontextu je výběr střední školy velmi významným okamžikem v životě dítěte, protože může zásadně ovlivnit jeho další studium a pracovní dráhu. Byly proto provedeny analýzy sekundárních dat o oborech na jednotlivých středních školách a jejich kapacitách stejně jako o poptávce po jednotlivých školách a oborech (tato data pocházejí ze zdrojů Národního ústavu ve vzdělávání). Ze statistik ministerstva školství naopak pocházela data o počtu studentů zapsaných do jednotlivých škol a oborů stejně jako data o výsledcích státních maturit ve středních školách zakončených maturitní zkouškou. Ve všech případech šlo o anonymní agregovaná data za celé obory v příslušném ročníku, která byla nicméně geolokalizovaná do konkrétní školy, takže bylo možno analyzovat geografické vzorce jak

nabídky a poptávky po středních školách, tak úspěšnosti studentů různých škol a oborů u státních maturit.

Provedené analýzy ukázaly, že existují významné regionální rozdíly v nabídce středních škol a v poptávce po nich, které jsou pozorovatelné při porovnání nabídky a poptávky v krajích, ale ještě více při porovnání nabídky a poptávky v jednotlivých okresech. Největší převis poptávky nad nabídkou míst se týká gymnázií v Praze, přestože pražská gymnázia nabízejí výrazně vyšší počet míst, než by odpovídalo velikosti příslušné věkové kohorty. To lze vysvětlit tím, že část poptávky je „dovezena“ z okolních příměstských oblastí, ale pravděpodobně i obecně vyššími vzdělanostními aspiracemi v průměru vzdělanějších pražských rodičů potenciálních středoškoláků. Na rozdíl od gymnázií není poměr poptávky po středních odborných školách a učilištích s maturitou ani po středních odborných učilištích nabízejících nematuritní obory a nabídky míst na těchto školách tolik geograficky diferencovaný. Analýza výsledků studentů maturitních oborů u didaktických testů, které jsou součástí státních maturit, ukázala, že regionální rozdíly jsou v tomto ohledu velmi podstatné a jejich hlavní příčinou je regionálně odlišná struktura škol podle typu. V nejúspěšnějších regionech je největší podíl středoškoláků na gymnáziích a naopak, přitom maturanti na gymnáziích mají významně lepší výsledky u maturit než maturanti z jiných typů škol. Na druhou stranu platí, že výsledky absolventů stejných typů škol záleží jen velmi málo na tom, kde škola leží. Dá se proto říci, že regionální odlišnosti v úspěšnosti středoškoláků záleží jen málo na regionálních odlišnostech kvality vzdělávacích institucí, ale je především důsledkem regionálně diferencované poptávky po různých typech škol, která primárně odráží odlišnosti ve struktuře populace a vzdělanostních ambicích dětí a jejich rodičů.

2.3 Geografický kontext jako faktor ovlivňující formování sociálněvědní teorie – shrnutí výsledků vybraných publikací

V této části habilitační práce zařazujeme dva články, v nichž do jisté míry navazujeme na myšlenky Avrill Maddrell (2009). Maddrell prosazuje kontextuální přístup i při studiu historie geografické disciplíny a argumentuje, že specifické vnější vlivy a kontext zásadně ovlivňovaly životní osudy významných geografů, a tím zprostředkovaně i vývoj a proces etablování průlomových myšlenek a nových teoretických přístupů. Přístup Maddrell rozšiřujeme o přesvědčení, že geografický kontext ovlivňuje nejen proces produkování myšlenek a teorií, ale i přijímání (eventuálně odmítání) myšlenek a teorií dalšími vědci. Jsme přesvědčeni, že geografický kontext ovlivňuje nejen to, jaké praktické a teoretické otázky jsou vědci označovány za relevantní, a to, jakým způsobem o praktických i teoretických otázkách

vědci uvažují, ale nakonec i to, jestli vůbec, do jaké míry a v jaké podobě jsou myšlenky a teorie vzniklé v různých geografických kontextech přijímány, resp. jak jsou interpretovány, či reinterpetovány. Ukazuje se totiž, že „myšlenka“, „objev“, či „teorie“ si přinejmenším v sociálních vědách nesou i informaci o svém geografickém původu, která se od nich zdá být neoddělitelná, a která ovlivňuje její přijetí vědci působícími v jiných geografických kontextech.

Článek „*Food Self-Provisioning in Czechia: Beyond Coping Strategy of the Poor: A Response to Alber and Kohler's 'Informal Food Production in the Enlarged European Union' (2008)*“ byl publikován v roce 2013 jako polemika s článkem německých sociologů Albera a Kohlera, který vyšel o pět let dříve. Alber a Kohler (2008) se zabývali fenoménem samozásobitelské produkce potravin v zemích Evropské unie. Jejich analýza dat z celoevropského výzkumu Quality of Life Survey provedeného v roce 2003 odhalila zajímavou skutečnost, že produkce potravin lidmi, pro které není produkce potravin profesí, a která je realizována ve formě různého typu zahrádkaření, je v postkomunistických státech Evropy podstatně více rozšířená, než v zemích západní nebo jižní Evropy. Při pokusu vysvětlit tento fenomén dospěli Alber a Kohler k závěru, že větší rozšíření samozásobitelství v zemích postkomunistické Evropy je důsledkem strategie, kterou se chudí lidé v těchto zemích snaží nahrazovat nedostatek prostředků k zakoupení potravin a také se snaží zabezpečit proti potenciálním problémům v tržním modelu zásobování potravinami.

Článek s tímto tvrzením polemizuje a dokládá, že samozásobitelství není v postkomunistických státech primárně aktivitami chudých a nezaměstnaných, jak naznačují Alber a Kohler. Právě naopak, re-analýza dat z výzkumu Quality of Life Survey ukázala, že ani na individuální ani na agregátní úrovni jednotlivých zemí míra chudoby či nezaměstnanost s produkcí vlastních potravin nesouvisí. Analýza dat z vlastního šetření reprezentativního pro populaci Česka naopak prokázala, že mezi nejchudšími je samozásobitelů relativně méně než mezi středními vrstvami. Vysvětlení pro tuto skutečnost je celkem jednoduché: zatímco chudí lidé žijící na venkově mají přístup k půdě, a mohou proto produkovat svoje potraviny, chudí lidé žijící ve městech naopak mají přístup k půdě mnohem omezenější než městští obyvatelé ze středních a vyšších sociálních tříd, takže nemohou svoje vlastní potraviny produkovat, ani kdyby chtěli. Analýza motivací pro samozásobitelství rovněž ukázala, že hlavní motivy pro produkci vlastních potravin nejsou vůbec ekonomické, ale jsou to zábava a snaha získat zdravé a čerstvé potraviny.

Článek je příspěvkem k debatě o geografických faktorech ovlivňujících produkci znalostí. Stejně datové soubory z mezinárodního výzkumu byly analyzovány vědci pocházejícími z různých geografických a kulturních kontextů. Přestože analýzy byly v obou případech provedeny rigorózně, výběr dat a indikátorů k analýze byly stejně jako interpretace zatíženy vlivem geograficky podmíněného kulturního kontextu, ve kterém výzkumníci vyrůstali. Vysvětlování motivů pozorovaného chování lidí z postkomunistických zemí bylo vědci pocházejícími ze západní Evropy ovlivněno spíše jejich předsudky a představami, které jen velmi omezeně odrážely reálnou situaci. Totožné aktivity – produkce potravin – byla interpretována jako ekologická a moderní aktivita středních tříd, pokud šlo o samozásobitele v západní Evropě, ale jako strategie přežití pro chudé obyvatele, pokud byla provozována samozásobiteli v postkomunistické Evropě.

Článek „*Quietly Does It: Questioning assumptions about class, sustainability and consumption*“, publikovaný v roce 2015, navazuje na předchozí článek a rozvíjí výzkum samozásobitelství potravinami, motivech pro ně a jeho potenciálních společenských a environmentálních důsledcích. Článek reaguje na debatu v západní geografii o sociálních změnách v zemích třetího světa, jejich ekonomickém rozvoji a jeho dopadech na environmentální udržitelnost života na planetě. Článek si nejprve všímá, jaký odlišným způsobem se v západní geografické literatuře interpretuje ekonomická transformace v postkomunistických zemích spojená s růstem střední třídy v těchto zemích a ekonomická transformace industrializujících se zemí třetího světa, jako jsou Čína nebo Indie, a s jejich ekonomickým rozvojem spojený růst středních tříd. Zatímco transformace zemí bývalého komunistického bloku byla hodnocena veskrze pozitivně, spojená s demokratizací, otevřením nových trhů pro západní výrobce, modernizací zastaralé ekonomiky zlepšující efektivitu hospodářství i kvalitu životního prostředí, transformace probíhající v rychle se industrializujících zemích třetího světa je považována za ohrožení, které je spojováno s úpadkem dominance západu a přesunem geopolitického těžiště směrem do Asie, de-lokalizací průmyslové výroby ze západních zemí, sociálním dumpingem a v ohledu ekologickém s nadměrným růstem spotřeby, vyčerpáváním neobnovitelných surovin a obecně se zhoršováním ekologické situace na planetě. Tyto narativy jsou úzce spojené s přesvědčením, že ekonomický růst industrializujících se zemí povede k početnímu růstu tamní střední třídy, která musí mít nutně negativní environmentální dopady na planetu.

Autoři článku přicházejí s myšlenkou, že ekonomický pokrok a růst střední třídy nemusí být nutně spojen s negativními environmentálními dopady. Jako laboratoř takové změny

využívají výzkum postkomunistické transformace. Na sociologických datech z Česka a Polska ukazují, že může existovat řada environmentálně příznivých praktik, které se mohou zachovávat i během procesu růstu středních tříd v transformujících se zemích. Příkladem takového environmentálně příznivého chování je v této studii samozásobitelství potravinami v Česku a Polsku, které má mnoho znaků ekologicky a sociálně udržitelného způsobu produkce, protože je to vlastně z velké části ekologické zemědělství. Nejdůležitějším zjištěním z opakovaných sociologických šetření o zahrádkářství a samozásobitelství v Česku a v Polsku je skutečnost, že růst bohatství ve společnosti ani nárůst počtu lidí, které je možno dle západních standardů řadit ke střední třídě, neznamenal opuštění těchto praktik lidmi, kteří se stali příslušníky střední třídy. Tento model chování je v článku nazýván „tichou udržitelností“ (Smith, Jehlička 2013), protože motivy pro něj nejsou environmentální, není tak chápán ani samými aktéry ani vnějšími pozorovateli, přesto je svým rozsahem a dopady významným příspěvkem k environmentální udržitelnosti lidské existence na planetě. Ukazuje se, že jsou určité sociální praktiky a jejich potenciální dopady na společnost a životní prostředí sociálními vědami seriózně zkoumány nebo naopak přehlíženy, podle toho, ze které části světa pocházejí. Implicitní představa velké části mainstreamu sociálních věd, který je z historických důvodů dominantně západní, nebo dnes dokonce spíše anglosaský, že sociální inovace s globálními dopady je třeba hledat v západních zemích, vede k přehlížení skutečnosti, že sociální inovace stojící za prozkoumání se mohou objevit ve společnostech žijících v kterékoliv části planety.

3. Závěr

Sociální geografie je vědou, která se vždy zajímala o prostorové aspekty organizace a fungování lidské společnosti. Je to, spolu se snahou o komplexnost v přístupu ke studiu společností, jejím definičním znakem, který ji odlišuje od ostatních společenských věd. Ačkoliv autor habilitační práce vystudoval sociální geografii, po většinu svého profesního života se pohyboval v prostředí, kde při výzkumu společnosti dominovala témata a metodologické přístupy sociologie a politologie. Ačkoliv se nedá říci, že by si jiné společenské vědy prostorových aspektů organizace a fungování společnosti vůbec nevšímalý, zvláště v posledních desetiletích se dokonce hovoří o „prostorovém obratu“ ve společenských vědách (Warf, Arias 2008), autorovy osobní zkušenosti s výzkumem v sociologii a

v politických vědách hovoří o tom, že potenciál geografických přístupů zůstává v těchto společenských nevyužíván zdaleka tolik, kolik by pro poznání reality bylo potřebné a užitečné. „Prostor“ jako analytická kategorie (Simmel 1908) není zdaleka tak široce akceptován jako „čas“, ačkoliv se vše společenské odehrává jak v čase, tak v prostoru.

Tato habilitační práce byla inspirována některými otázkami, které si geografie kladla již od počátku své existence, především otázkou: „Jaký je vztah mezi přírodním světem a společností?“ a otázkou: „Jak vysvětlit existenci rozdílů mezi místy“ (Daněk 2013, s. 21). V nejobecnější podobě byla jako cíl habilitační práce definována snaha uvažovat o tom, jak mohou teoretické i metodologické přístupy sociální geografie přispívat ostatním společenským vědám. Na příkladu řady konkrétních výzkumných prací autora habilitační práce publikovaných v odborných časopisech či knihách bylo ukázáno, jakými způsoby a v jaké míře ovlivňuje geografický kontext lidské prožívání, chování a jednání. Jednotlivé práce tvořící soubor odborných publikací se zaměřovaly na zkoumání role geografického kontextu při výzkumu ve třech oblastech: ve výzkumu politického chování, ve výzkumu sociálních a sociálně-prostorových nerovností a ve výzkumu zaměřeném na formování sociálněvědní teorie. Bylo prokázáno, že geografický kontext je významným faktorem, jehož vliv má smysl zkoumat ve všech třech zkoumaných oblastech.

Základní vlastností geografického kontextu je skutečnost, že je značně nehomogenní. To platí pro většinu jeho fyzickogeografických znaků, ale ještě podstatně více pro jeho sociálněgeografické znaky. Lidé a komunity žijící na různých částech povrchu Země proto z logiky věci žijí v prostředí, které se od sebe vzájemně odlišuje. Tyto odlišnosti jsou důvodem, proč se subjektivní svět lidí žijících na různých místech může významně lišit. V globalizovaném a medii a informacemi stále více propojeném světě jsou sice lidé příslušníky jedné „globální vesnice“ (McLuhan, Powers 1989), informace o tom, „jaký je svět“ ovšem stále z velké části pocházejí z teritoriálně definovaného mikrosvěta jejich každodennosti, nejen skrze media, ale i pozorováním a bezprostředními zážitky a zkušenostmi. Geograficky diferencované prožívání skutečností samozřejmě v důsledku vede i ke geograficky diferencovanému chování a jednání. Lidská tendence generalizovat svoji vlastní zkušenost a považovat informace získané ve specifickém geografickém kontextu za univerzálně platné, se dá prokázat na mnoha případech v oblasti politického i ekonomického chování. Je zajímavé, že se tomuto typu kognitivní chyby nevyhnou ani samotní vědci zkoumající společnost, jak bylo ukázáno na příkladu výzkumů samozásobitelství potravinami nebo ve výzkumech spotřebního chování středních tříd a ekologickou udržitelností.

Nehomogenost geografického prostředí, v něm žijí jedinci i komunity, na ně ovšem nepůsobí jen nepřímo prostřednictvím selektivní informovanosti, ale i přímo, protože vytváří nehomogenní „prostorové struktury příležitostí“ (Galster, Sharkey 2017). Místo narození člověka tak významně ovlivňuje jeho životní šance, což je sice dobře známo na globální makroúrovni (bohatý Sever versus chudý Jih), ale v nezanedbatelné míře platí i na nižších měřítkových úrovních geografické diferenciaci – na úrovni jednotlivých států, regionů, měst či dokonce čtvrtí. Variabilita sociálněgeografického prostředí byla po dlouhou dobu považována za pouhý prostorový odraz primárně ekonomických a sociálních nerovností, na mnoha různých příkladech se ovšem dá prokázat, že prostorová variabilita sociálních indikátorů je kontextem či častokrát dokonce příčinou specifických sociálních procesů. To se zvláště týká trhu s bydlením a s tím spojenými majetkovými nerovnostmi mezi lidmi, kvality a dostupnosti školství s tím spojenými vzdělanostními nerovnostmi, ale i nerovností ve fungování politických institucí a s tím spojenými nerovnostmi politického chování i nerovnostmi v kvalitě života.

4. Seznam vybraných publikací

4.1. Geografický kontext jako faktor ovlivňující politické chování

1. Kostecký, T. (1994). „Economic, social and historical determinants of voting patterns: 1990 and 1992 parliamentary elections in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 2 (2): 209-228.
2. Vajdová, Z., Kostecký, T. (1997). „Politická kultura lokálních komunit. Příklad tří měst.“ *Sociologický časopis* 33 (4):445-465 (autorský podíl 50 %).
3. Kostecký, T., Čermák, D. (2004). „Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40 (4): 469-488 (autorský podíl 80 %).
4. Kostecký, T. (2005). „Model predikce výsledků voleb – alternativní přístup k odhadům volebních výsledků ve volebních obvodech.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (1): 79-102.
5. Jehlička, P., Kostecký, T., Kunštát, D. (2011). „Czech Green politics after two decades: the May 2010 general election“. *Environmental Politics* 20 (3): 418-425 (autorský podíl 40 %)
6. Kostecký, T., Čermák, D., Vobecká, J. (2013). „The Political Ecology of Czech Metropolitan Areas – is there a Post-Communist Metropolitan Model?“. Pp. 355-388 in J. M. Sellers, D. Kübler, M. Walter-Rogg, Melanie, R. A. Walks (eds.). *The Political Ecology of the Metropolis*. Colchester: ECPR Press (autorský podíl 70 %).
7. Kostecký, T., Krivý, V. (2015). „Urbánno-rurálně rozdiely voličského správania v Česku a na Slovensku.“ *Sociológia* 47 (4): 390-413 (autorský podíl 50 %).

4.2 Geografický kontext jako faktor ovlivňující sociální a socioekonomické nerovnosti

- 8 Heřmanová, E., Kostecký, T. (2000). „Regionální diferenciace na trhu bydlení a její příčiny.“ *Sociologický časopis* 36 (1): 41-56 (autorský podíl 50 %).
- 9 Kostecký, T., Patočková, V., Vobecká, J. (2007). „Kraje v České republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, sociálním kapitálem a výkonem krajských vlád?“ *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review* 43 (5): 911-944 (autorský podíl 70 %).
- 10 Kostecký, T. Vobecká, J. (2009). „Housing Affordability in Czech Regions and Demographic Behaviour – Does Housing Affordability Impact Fertility?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45 (6): 1191–1213 (autorský podíl 70 %).
- 11 Kostecký, T., Patočková, V., Illner, M. (2012) „Problémové čtvrti ve městě a politiky k jejich regeneraci – případová studie Prahy.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 48 (1): 39–63 (autorský podíl 70 %).

- 12 Bernard, J., Kostecký, T., Patočková, V. (2014). „The innovative regions in the Czech Republic and their position in the international labour market of the highly skilled workers.“ *Regional Studies* 48(10): 1691-1705 (autorský podíl 40 %).
- 13 Kostecký, T., Mikešová, R., Bernard, J. (2018). „Střední školy v regionech Česka: ovlivňuje periferní poloha nabídku škol, poptávku po nich a úspěšnost jejich studentů?“ Pp 95-126 in J. Bernard (ed.) *Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově*. Sociologické nakladatelství SLON (autorský podíl 80 %).

4.3 Geografický kontext jako faktor ovlivňující formování sociálněvědní teorie

- 14 Jehlička, P., Kostecký, T., Smith, J. 2013. „Food Self-Provisioning in Czechia: Beyond Coping Strategy of the Poor: A Response to Alber and Kohler's 'Informal Food Production in the Enlarged European Union' (2008).“ *Social Indicators Research* 111 (1): 219-234 (autorský podíl 40 %).
- 15 Smith, J., Kostecký, T., Jehlička, P. 2015. „Quietly Does It: Questioning assumptions about class, sustainability and consumption.“ *Geoforum* 67 (10): 223-232 (autorský podíl 30 %).

Literatura

- Adcock, R., Bevir, M., Stimson, S. C. (Eds.). (2009). *Modern political science: Anglo-American exchanges since 1880*. Princeton University Press.
- Agnew, J. (1996). Mapping politics - how context count in electoral geography. *Political Geography*, 15 (2): 129-146.
- Agnew J. (2011) „Space and Place“. Pp. 316-330 in J. Agnew and D. Livingstone (eds.) *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*. London: Sage.
- Alexander, J. C. (1987). *Twenty Lectures: Sociological Theory Since World War II*. New York: Columbia University Press.
- Arundel, R., Doling, J. (2017). The end of mass homeownership? Changes in labour markets and housing tenure opportunities across Europe. *Journal of Housing and the Built Environment*, 32(4), 649-672.
- Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Harvard University Press.
- Benz, J., Conover, P. J., Sparing, D. (2008). „Placing Political Socialization in Context: The Role of Communities in Molding Citizens.“ *American political science association 2008 annual meeting, Boston*.
- Bernard, J., Kostecký, T. (2014). Prostorový kontext volebního chování – jak působí lokální a regionální prostředí na rozhodování voličů. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review* 50 (1): 3-28.
- Bernard, J. (ed.), T. Kostecký, R. Mikešová, J. Šafr, M. Šimon, L. Trlifajová, J. Hurrle. (2018). *Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Blažek, J., Kostecký, T. (1991). Geografická analýza výsledků parlamentních voleb v roce 1990. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 96 (1), 1-14.
- Blažek, J., Uhlíř, D. (2011). *Teorie regionálního rozvoje*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P., Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: SAGE
- Brady H. E., Johnston, R. J. (eds.) (2006). *Capturing Campaign Effects*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Brožek, J., Pongratz, L. J. (1980). *Historiography of modern psychology*. Toronto: Hogrefe & Huber.
- Burbank, M. J. (1995). The psychological basis of contextual effects. *Political Geography*, 14 (6): 621-635.
- Burbank, M. J. (1997). Explaining Contextual Effects on Vote Choice. *Political Behavior*, 19 (2): 113-132.
- Byun, S., Meece, J. L., Irvin, M. J. (2012). Rural-Nonrural Disparities in Postsecondary Educational Attainment Revisited. *American Educational Research Journal*, 49 (3): 412–437.
- Campbell, A., P. E. Converse, W. E. Miller, D. E. Stokes 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley.
- Cambridge Dictionary (2019). Heslo „Context“. Dostupné on-line na <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/context>.

- Carty, R. K., Eagles, M. (1999). Do local campaigns matter? Campaign spending, the local canvass and party support in Canada. *Electoral Studies*, 18 (1), 69-87.
- Clark, G., Jacks, D. (2007). Coal and the industrial revolution, 1700–1869. *European Review of Economic History*, 11(1), 39-72.
- Clark, P. (2009). *European cities and towns: 400-2000*. Oxford: Oxford University Press.
- Clarke, H., Sanders, D., Stewart, M., Whiteley, P. (2004). *Political Choice in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Coleman, J. S. (1986): Social Theory, Social Research, and a Theory of Action. *American Journal of Sociology*, 91 (6): 1309–1335.
- Comte, A. (1837). *Cours de la philosophie positive*, tome IV. Paris: Anthropos.
- Cox, K. R. (1969). „The voting decision in a spatial context“. *Progress in Geography* 1: 81-117.
- Daněk, P. (2013). *Geografické myšlení: úvod do teoretických přístupů*. Brno: Masarykova univerzita.
- Denver, D., Hands, G., McAllister I. (2004). The Electoral Impact of Constituency Campaigning in Britain, 1992–2001. *Political Studies*, 52 (2): 289-306.
- Denver, D. (2007). *Elections and Voters in Britain*, [2nd edition]. London: Palgrave Macmillan.
- Dočekalová, P., Švec, K., Daneš, J. (2010). *Úvod do politologie*. Praha: Grada Publishing.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row.
- Durkheim, É. (1926): *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis.
- Duverger, M. (1954). *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. Great Britain: University Printing House, Cambridge (Methuen & Co Ltd).
- Dyck, J. J., Gimpel J. G. (2005). Distance, Turnout, and the Convenience of Voting. *Social Science Quarterly*, 86 (3), 531-548.
- Dyck, J. J., Gaines, B. J., Shaw, D. R. (2009). The Effect of Local Political Context on How Americans Vote. *American Politics Research*, 37 (6): 1088-1115.
- Endersby, J. W., Towle, M. J. (1996). Tailgate partisanship: Political and social expression through bumper stickers. *The Social Science Journal*, 33(3), 307-319.
- Eulau, H., Rothenberg, L. (1986). Life Space and Social Networks as Political Contexts. *Political Behavior*, 8 (2): 130-157.
- Etzioni, Amitai 1995. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing.
- Fitzpatrick, J. (2001). Sovereignty, Territoriality, and the Rule of Law. *Hastings International and Comparative Law Review*, 25 (3): 303-340.
- Flint, C., Taylor, P. J. (2007). *Political geography: World-economy, nation-state, and locality*. London: Routledge.
- Forman, C., Goldfarb, A., Greenstein, S. (2018). How Geography Shapes-and is Shaped by-the Internet. Pp. 269-285 in G. L. Clark, M. P. Feldman, M. S. Gertler, and D. Wójcik (eds.), *The New Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press.
- Freud, S. (1994). *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna.

- Gallagher, M., Mitchell, P. (Eds.). (2005). *The politics of electoral systems*. Oxford University Press.
- Galster, G., Sharkey, P. (2017). Spatial foundations of inequality: A conceptual model and empirical overview. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences* 3 (2): 1–33.
- Gerber, A. S., Huber, G. A., Washington, E. (2010). Party affiliation, partisanship, and political beliefs: A field experiment. *American Political Science Review*, 104 (4), 720-744.
- Gerloch, A. (2017). *Teorie práva*. 7. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Gimpel, J. G., Lay, C., Schuknecht, J. E. (2003). *Cultivating Democracy: Civic Environments and Political Socialization in America*. Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Gimpel, J. G., Karnes, K. A., McTague, J., Pearson-Merkowitz, S. (2008). Distance-Decay in the Political Geography of Friends-and-Neighbors Voting. *Political Geography*, 27 (2): 231–252.
- Gleick, P. H. (2014). Water, drought, climate change, and conflict in Syria. *Weather, Climate, and Society*, 6 (3), 331-340.
- Goldthorpe, J. H. (1996). Class analysis and the reorientation of class theory: the case of persisting differentials in educational attainment. *British Journal of Sociology*, 47 (3): 481-505.
- Green, D., Shapiro, I. (1996). *Pathologies of rational choice theory: A critique of applications in political science*. Yale University Press.
- Grusky, D. (2019). [2nd edition]. *Social Stratification, Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. London: Routledge.
- Hall, W., Tinati, R., Jennings, W. (2018). From Brexit to Trump: Social media's role in democracy. *Computer*, 51(1), 18-27.
- HAMPL, M. (2010). Regionální diferenciace společnosti: obecné typy vývojových procesů. *Geografie*, 115 (1), 1–20.
- HAMPL, M., Gardavský, V., Kühnl, K. (1987). *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Univerzita Karlova, Praha
- Hartshorne, R. (1939). The nature of geography: a critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the Association of American Geographers*, 29 (3): 173-412.
- Haushofer, K. (1931). *Geopolitik der Pan-ideen* (Vol. 21). Zentral-Verlag.
- Haushofer, J., Fehr, E. (2014). On the psychology of poverty. *Science*, 344 (6186), 862-867.
- Helus, Z. (2011). *Úvod do psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Hendrickson, B., Rosen, D., Aune, R. K. (2011). An analysis of friendship networks, social connectedness, homesickness, and satisfaction levels of international students. *International Journal of Intercultural Relations*, 35 (3), 281-295.
- Hu, S. (2003). Educational aspirations and postsecondary access and choice: Students in urban, suburban, and rural schools compared. *Education Policy Analysis Archives*, 11 (14) 1-13.
- Huckfeldt, R., Sprague, J. (1995). *Citizens, Politics, and Social Communication*. New York: Cambridge University Press.

- Huckfeldt, R., Sprague, J., Levine J. (2000). The Dynamics of Collective Deliberation in the 1996 Election: Campaign Effects on Accessibility, Certainty, and Accuracy. *The American Political Science Review*, 94 (3): 641-651.
- Chetty, R. Hendren, N., Katz, L. (2015). "The Effects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment." *NBER working paper no. 21156*. Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research.
- Jehlička, P., Kostelecký, T. (2003). Czech greens in the 2002 general election: A new lease of life? *Environmental Politics*, 12 (2): 133-139.
- Jehlička, P., Sýkora, L. (1991). Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920–1990). *Sborník ČGS*, 96 (2), 81-95.
- Johnston, R. J. (1974). Local Effects in Voting at a Local Election. *Annals of the Association of American Geographers*, 64 (3): 418-429.
- Johnston, R. J., Pattie, C. J., Allsopp, J. G. (1988). *A Nation Dividing? The Electoral Map of Great Britain, 1979-1987*. London: Longmans.
- Johnston, R. J., Pattie, C. J. (1995). The impact of spending on party constituency campaigns at recent British elections. *Party Politics*, 1 (2): 261–273.
- Johnston, R. J., Pattie, C. J., (1997). Where's the difference? Decomposing the impact of local election campaigns in Great Britain. *Electoral Studies*, 16 (2): 165–174.
- Johnston, R. J., Jones, K., Sarker, R., Propper, C., Burgess, S., Bolster, A. (2004). Party support and the neighborhood effect: spatial polarisation of the British Electorate, 1991-2001. *Political Geography*, 23 (5): 367-402.
- Johnston, R. J, Propper, C., Burgess, S., Sarker, R., Bolster, A., Jones, K. (2005). Spatial Scale and the Neighbourhood Effect: Multinomial Models of Voting at Two Recent British General Elections. *British Journal of Political Science*, 35 (3): 487-514.
- Johnston, R. J., Pattie, Ch. (2006). *Putting Voters in Their Place: Geography and Elections in Great Britain*. Oxford, Oxford University Press.
- Jones, C., Leishman, Ch, Watkins. C. (2004) Intra-Urban migration and housing submarkets: theory and evidence. *Housing Studies*, 19 (2): 269-283.
- Jung, C. G. (2002). *Psychology of the Unconscious*. [English edition]. Mineola, N.Y: Dover Publications.
- Kaniewski, D., van Campo, E., Weiss, H. (2012). Drought is a recurring challenge in the Middle East. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109 (10), 3862-3867.
- Katz, D., Eldersveld, S. J. (1961). The Impact of Local Party Activity upon the Electorate. *American Journal of Political Science*, 25 (1): 579-592.
- Keister, L. A., Sherkat, D. E. (Eds.). (2014). *Religion and Inequality in America: Research and Theory on religion's Role in Stratification*. Cambridge University Press.
- Kerckhoff, A. C. (2001). Education and social stratification processes in comparative perspective. *Sociology of Education*, 74 (1): 3-18.
- Khalaf, S. N. (1992). Gulf societies and the image of unlimited good. *Dialectical Anthropology*, 17(1), 53-84.
- Kostelecký, T. (1993). *Volební geografie jako součást politické geografie*. [Dizertační práce]. Praha: Přírodovědecká fakulta UK. .

- Kostelecký, T. (1995). *Rozdíly v chování regionálních populací a jejich příčiny*. Pracovní texty / Working Papers 95:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostelecký, T., Kroupa, A. (1996). „Party Organisation and Structure at National Level and Local Level in the Czech Republic Since 1989“. Pp 89-119 in Lewis, P. (ed.). *Party Structure and Organisation in East-Central Europe*. Aldershot, Edward Elgar Publishing Ltd.
- Kostelecký, T., Čermák, D. (2004). Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 40 (4): 469-488.
- Kostelecký, T., Mikešová, R., Bernard, J. (2018). „Střední školy v regionech Česka: ovlivňuje periferní poloha nabídku škol, poptávku po nich a úspěšnost jejich studentů?“ Pp 95-126 in J. Bernard (ed.) *Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Krause, S. (2000). The spirit of separate powers in Montesquieu. *The Review of Politics*, 62 (2), 231-265.
- Kreiss, D., McGregor, S. C. (2018). Technology firms shape political communication: The work of Microsoft, Facebook, Twitter, and Google with campaigns during the 2016 US presidential cycle. *Political Communication*, 35(2), 155-177.
- Lamser, Z. (2019). „Životní prostředí“ in Z. R. Nešpor (ed.) *Sociologická encyklopedie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Dostupné on-line na https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Prostředí_životní 26.12.2019
- Lebeda, T. (2008). *Volební systémy poměrného zastoupení - mechanismy, proporcionalita a politické konsekvence*. Praha: Karolinum.
- Lewis-Beck, M. S., Rice, T. W. (1983). Localism in Presidential Elections: The Home State Advantage. *American Journal of Political Science*, 27 (3): 548–556.
- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries*. Yale University Press.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. Yale University Press.
- Linek, L., Pecháček, Š. (2006). *Základní charakteristiky členské základny KDU-ČSL*. Sociologické studie 06:6. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Lipset, S. M., Rokkan, S. (Eds.). (1967). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. New York: Free Press.
- Livingstone, D. N. (1992). *The geographical tradition: episodes in the history of a contested enterprise*. Oxford: Blackwell.
- Lux, M., Sunega, P. (2007). Vliv podmínek bydlení na zamýšlenou migraci české populace za prací. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43 (2): 305-332.
- Lux, M., Sunega, P., Katrňák, T. (2011). Classes and castles: Impact of social stratification on housing inequality in post-socialist states. *European Sociological Review*, 29 (2): 274-288.
- Lyons, J. (2011). Where You Live and Who You Know: Political Environments, Social Pressures, and Partisan Stability. *American Politics Research*, 39 (6): 963–992.
- MacKuen, M. B. (1990). „Speaking of Politics: Individual Conversational Choice, Public Opinion, and the Prospects for Deliberative Democracy“. Pp. 59-99 in Ferejohn, J. A., J. H. Kuklinski (eds.) *Information and Democratic Politics*. Urbana: University of Illinois Press.

- Maddrell A. (2009). History of Geography. Pp. 415-428 in Kitchin, R., Thrift, N. (eds.). *International encyclopedia of human geography*. London: Elsevier.
- Malcová, K. (2012). Lokální aspekt volební podpory kandidátů do Senátu Parlamentu ČR. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 48 (2): 283-313.
- March, J. G., Olsen, J. P. (1996). Institutional perspectives on political institutions. *Governance*, 9 (3), 247-264.
- Massey, D. (2013). *Space, place and gender*. London: John Wiley & Sons.
- McAllister, I., Johnston, R. J., Pattie, C. J., Tunstall, H., Dorling, D. F. L., Rossiter, D. J. (2001). Class Dealignment and the Neighbourhood Effect: Miller Revisited. *British Journal of Political Science*, 31 (1): 41-59.
- McLuhan, M., Powers, B. R. (1989). *The global village: Transformations in world life and media in the 21st century*. *Communication and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Melzochová, J. (2013). Homo economicus–překonáný předpoklad. *E-LOGOS, Electronic Journal For Philosophy* (18), 1211-0442.
- Merriam-Webster Dictionary (2019) Heslo „Economics“. Dostupné on-line na <https://www.merriam-webster.com/dictionary/economics> 25.12.2019
- Mikešová, R. (2019). *Regionální diferenciacce volebního chování v Česku*. (Dizertační práce). Přírodovědecká fakulta UK Praha.
- Mill, J. S. (1874). *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. [2nd Edition]. London, Longmans.
- Miller, W. L. 1977. *Electoral Dynamics in Britain since 1918*. London: Palgrave MacMillan.
- Miller, W. L. (1978). Social Class and Party Choice in England: a New Analysis. *British Journal of Political Science*, 8 (3): 259-284.
- de Montesquieu, Ch.-L. 1748. *De l'Esprit des lois*. [Originál: "De l'Esprit des loix ou du Rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, &c" viz <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8618461c/f9.image>]. Geneve: Barrillot & Fils.
- de Montesquieu, C. (1989). Montesquieu: *The spirit of the laws*. [English edition]. Cambridge University Press.
- Munn, N. L., Fernald, L. D. Jr., Fernald, P. S.. (1972). *Introduction to Psychology*. [3rd edition]. Boston: Houghton Mifflin.
- Nakonečný, M. (1995). *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář.
- Nieuwenhuis, J., Hooimeijer, P. (2014). The association between neighbourhoods and educational achievement, a systematic review and meta-analysis. *Journal of Housing and the Built Environment*, 31(2): 321–347.
- OECD (2018). *Education at a Glance 2018: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Oliver, M., Shapiro, T. (2013). *Black wealth/white wealth: A new perspective on racial inequality*. London: Routledge.
- Ouředníček, M. (2007). Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(2), 111-126.

- Owens, A. (2017). Racial Residential Segregation of School-Age Children and Adults: The Role of Schooling as a Segregating Force. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 3 (2): 63-80.
- Painter, D. S. (2012). Oil and the American century. *The Journal of American History*, 99 (1), 24-39.
- Park, R. E., Burgess, E., McKenzie, R. (1925). *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Parsons, T. (1940). An analytical approach to the theory of social stratification. *American Journal of Sociology*, 45 (6), 841-862.
- Pattie, Ch. J., Johnston, R. J. (1990). Embellishment and Detail? The Changing Relationship between Voting, Class, Attitudes and the Core. Periphery Division of Great Britain 1979-1987. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 15 (2): 205-226.
- Petrusek, M. (2019). „Sociologie“ in Z. R. Nešpor (ed.) *Sociologická encyklopedie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Dostupné on-line na <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociologie> 26.12.2019
- Plant, R., Jones, D. (1991). *Modern political thought*. Oxford: Blackwell.
- Popper, K. R. (2002). *The Logic of Scientific Discovery* [2nd. English Edition]. New York: Routledge.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R.Y. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Ratzel, F. (1897). *Politische geographie*. R. Oldenbourg.
- Rice, T. W., Macht, A. A. (1987). The Hometown Advantage: Mobilization or Conversion? *Political Behavior*, 9 (3): 257-262.
- Ritter, C. (1841). *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen, oder, Allgemeine vergleichende Geographie: Als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften* (Vol. 1). G. Reimer.
- Robinson, W.S. (1950). Ecological Correlations and the Behavior of Individuals. *American Sociological Review*, 15 (3): 351-357.
- Rohrbough, M. J. (1998). *Days of gold: The California gold rush and the American nation*. Los Angeles: Univ of California Press.
- Rokkan, S., Campbell, A., Torsvik, P., Valen, H. (2009). *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Colchester: ECPR Press.
- Roscigno, V. J., Crowley, M. L. (2001). Rurality, institutional disadvantage, and achievement/attainment. *Rural Sociology*, 66 (2): 268-292.
- Roscigno, V. J., Tomaskovic-Devey, D., Crowley, M. L. (2006). Education and the inequalities of place. *Social Forces*, 84 (4), 2121-2145.
- Rudney, R. (1983). „The development of tourism on the Côte d'Azur: an historical perspective.“ Pp. 26-32 in N.S. Starr (ed.). *Tourism for the travel agent*. Wellesley, MA: Institute of Certified Travel Agents.
- Říchová, B. (2002). *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál.

- Sellers, J., D. Kübler, A. R. Walks, M. Walter-Rogg (eds.) 2013. *The Political Ecology of the Metropolis*. Colchester: ECPR Press.
- Sharkey, P. Faber, J. (2014). Where, When, Why, and for Whom Do Residential Contexts Matter? Moving Away from the Dichotomous Understanding of Neighborhood Effects. *Annual Review of Sociology*, 40 (1): 559–79.
- Nieuwenhuis, J., Hooimeijer, P. (2014). The association between neighbourhoods and educational achievement, a systematic review and meta-analysis. *Journal of Housing and the Built Environment*, 31 (2): 321–347.
- Schelling, T. C. (1969). Models of Segregation. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 59, 488-493.
- Schelling, T. C. (1971). Dynamic Models of Segregation. *Journal of Mathematical Sociology* 1: 143-86.
- Schaefer, F. K. (1953). Exceptionalism in geography: a methodological examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43 (3): 226-249.
- Scheffler, T. (2003). ‘Fertile Crescent’, ‘Orient’, ‘Middle East’: The Changing Mental Maps of Southwest Asia. *European Review of History/Revue européenne d'histoire*, 10 (2): 253-272.
- Siegfried, A. (1913). *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris, Arnam Colin.
- Simmel, G. (1908). *Soziologie*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Sims, C. A. (2003). Implications of rational inattention. *Journal of monetary Economics*, 50 (3), 665-690.
- Smith, A. (2010). *The Wealth of Nations: An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations*. London: Harriman House Limited.
- Smith, J., Jehlička, P. (2013). Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe’s productive gardeners. *Journal of Rural Studies*, 32 (4): 148–157.
- Sýkora, L. (2003). Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 39 (2): 217-233.
- Šubrt, J. (2015). *Individualismus a holismus v sociologii: jak překonat teoretické dilema?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Taylor, A. (1973). Journey time, perceived distance, and electoral turnout: Victoria ward, Swansea. *Area*, 5 (1): 59-62
- Thrift, N. (2003). „Space: the fundamental stuff of geography“ Pp. 95-107 in S. Holloway, S.P. Rice, G. Valentine (eds.). *Key concepts in geography*. London: Sage.
- Tickamyer, A. R. (2000). Space matters! Spatial inequality in future sociology. *Contemporary sociology*, 29 (6), 805-813.
- Treisman, D. (2007). *The architecture of government: Rethinking political decentralization*. Cambridge University Press.
- Vajda, I., E. C. van der Meulen 2005. On minimum divergence adaptation of discrete bivariate distributions to given marginals. *IEEE Transactions on Information Theory*, 51: 313–320.
- Van Dijk, J. A. G. M. (2005). *The deepening divide: Inequality in the information society*. London: Sage.

- Vláčil, J. (2019a). „Chování“ in Z. R. Nešpor (ed.) Sociologická encyklopedie. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Dostupné on-line na <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Chování> 26.12.2019
- Vláčil, J. (2019b). „Jednání“ in Z. R. Nešpor (ed.) Sociologická encyklopedie. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Dostupné on-line na <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Jednání> 26.12.2019
- Voda, P., Pink, M. (2009). Kandidáti v poslaneckých volbách. Analýza preferenčního hlasování ve volbách do PS PČR v roce 2006. *Středoevropské politické studie*, 11 (2-3): 163-180.
- Wachter, S. M., Megbolugbe, I. F. (1992). Impacts of housing and mortgage market discrimination racial and ethnic disparities in homeownership. *Housing Policy Debate*, 3 (2): 332-370.
- Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Warf, B., Arias, S. (2008). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological review*, 20 (2): 158-177.
- Weber, M. (1913). Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie. *Logos*, 4 (3): 253-294.
- Weber, M. (1922): *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, M. (1998). *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.
- Weber, M. (2013). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. London: Routledge.
- Whiteley, P., Seyd, P. (1994). Local Party Campaigning and Electoral Mobilisation in Britain. *The Journal of Politics*, 56 (1): 242-252.
- Wlezien, C., Erikson, R. S. (2001). Campaign Effects in Theory and Practice. *American Politics Research*, 29 (5): 419–436.
- Woodworth, R. S., Marquis, D. G. (2014). *Psychology (Psychology Revivals): A Study of Mental Life* .[12th Edition]. London: Psychology Press.
- Wundt, W. M. (1907). *Outlines of psychology*. W. Engelmann.
- Zacher, M. W. (2001). The territorial integrity norm: International boundaries and the use of force. *International Organization*, 55 (2): 215-250.